

Environment

AGRO- EN BIOTECHNOLOGIE

ACADEMIEJAAR
2022-2023

Stress na het werk bij AAI- honden, de gevolgen op het welzijn en hoe dit te vermijden.

Ans Van Haute
Dierenzorg
Bachelorproef
2022-2023

Voorwoord

Voordat ik de studie agro- en biotechnologie: dierenzorg startte heb ik enkele jaren toegepaste psychologie gestudeerd. Mijn passie heeft dus altijd al bij zowel psychologie gezeten als bij dieren. Ik was dan ook in het begin zeker voorstander van Animal Assisted interventions.

Een paar jaar geleden heb ik mijn vriend leren kennen en zo kwam ik voor het eerst een AAI getrainde hond tegen. De hond heet Mats en werd in het Erasmusziekenhuis ingezet op de palliatieve afdeling. Hij ging enkele dagen in de week mee met mijn schoonmoeder die daar werkt als verpleegkundige.

Voordat Mats werd ingezet als AAI hond ondergingen zowel Mats als zijn baasje een uitgebreide opleiding en screening, om te zien of Mats hier wel geschikt voor was. Mats studeerde met glans af en kon aan het werk.

Mats voelt perfect emoties aan, hij kiest de mensen eruit die het meeste steun nodig hebben en komt erbij liggen of zorgt voor afleiding. Maar Mats had nog een eigenaardige eigenschap, hij wist perfect wie er op de afdeling als eerstvolgende ging sterven. Hij was dan niet bij die persoon weg te slaan en als ze de kamerdeur dicht deden bleef hij nog voor de deur liggen. Hij leek dan ook de perfecte hond voor de job.

Maar na een tijdje begon het iedereen op te vallen dat Mats uitgeput thuis kwam, hij was kribbig tegen de andere honden en trok zich altijd enkele uren terug. Hij ging dan ergens rustig liggen en snauwde naar de andere honden als ze dichterbij kwamen. Hij vermeed dan ook menselijk contact en wou echt even met rust gelaten worden. En dit terwijl hij op andere dagen wel goed in de groep ligt bij de andere honden, altijd klaar is om te spelen en ook niets liever doet dan bij de mensen zitten.

Na een dag werken zag je dus een hele andere Mats. Dit heeft me aan het denken gezet of er toch niet meer AAI honden stress vertonen na een dag werken. En of ze de werkstress niet net als mensen mee naar huis nemen, na een zware dag.

Maar toch leveren AAI-honden zo'n mooi werk. Het doel van dit onderzoek is niet alleen om te ontdekken of er sprake is van blijvende stress, maar ook om eventueel een oplossing te vinden, zodat we de stress kunnen herkennen en in de toekomst zelfs kunnen vermijden. Om zo zowel hond als mens een fijne ervaring te geven tijdens Animal Assisted Interventions.

Samenvatting

Er is al heel veel onderzoek gedaan naar de verschillende voordelen die AAI hebben op mensen. En studies rond de positieve effecten van dieren op mensen zijn er dus genoeg. Maar er is nog niet veel geweten over op welke manier AAI en de eventuele stress dat het met zich meebrengt, het welzijn van de dieren beïnvloedt. Hiernaar staat het onderzoek nog in zijn kinderschoenen. Welzijn en voornamelijk stress zijn enorm moeilijk te meten. Maar met dit onderzoek is er geprobeerd om toch een indicatie te krijgen over de vraag of honden net als mensen stress van het werk mee naar huis nemen en hier onder lijden. Indien het antwoord ja is, hoe de begeleider deze stress zo goed mogelijk kan voorkomen of beperken.

In dit onderzoek werd er het gedrag bestudeerd van honden die in AAI settingen worden ingezet, met de focus op stresssignalen. Er zijn 20 honden geobserveerd. Een keer op een rustdag, wanneer ze niet zijn gaan werken en een keer bij thuiskomst na een werkdag. De begeleiders hebben hun eigen hond telkens een half uur geobserveerd en het gedrag gescoord aan de hand van een scoringslijst (zie bijlage 3). Nadien werden de begeleiders geïnterviewd (zie bijlage 2) over het algemeen gedrag van de hond, hoe zij stress ervaren en hun manier van stresspreventie. De scoring werd ook verder besproken, om een goed beeld te krijgen van hoeveel stress de honden al dan niet lijken te ervaren. Uit de resultaten van de scoring en het interview is gebleken, dat een groot deel van de deelnemende honden stress leken te ervaren na een werkdag.

En uit de literatuurstudie is duidelijk gebleken dat chronische stress zware negatieve gevolgen kan hebben op het gedrag van de hond, de lichamelijke gezondheid maar ook op de psyche. Deze stress moet dus zoveel mogelijk worden voorkomen. Bij de vergelijking van de scoring en het interview konden de begeleiders van de honden ingedeeld worden in 2 groepen op vlak van het omgaan met stress. Er waren 7 begeleiders die heel preventief te werk gingen om stress te voorkomen, door bijvoorbeeld de omgeving te veranderen, duidelijke afspraken te maken met de cliënt over de hond, vaste routine en tijdsduren voor de activiteiten die ruim binnen de grenzen liggen van het dier, etc. Deze honden vertoonden bijna allemaal geen stress na een werkdag. De overige 13 honden, hun begeleiders grijpen in, zodra de hond stresssignalen vertoont en nemen dan de stressor weg of laten de hond zich ontladen. Deze honden vertoonden allemaal tekenen van stress na een werkdag, waaronder 8 honden aanzienlijk veel stress. De preventieve aanpak lijkt bij deze studie effectiever.

Inhoudstafel

Voorwoord	2
Samenvatting	3
Inleiding	5
1 Doelstellingen	7
2 Literatuurstudie	8
2.1 Definities	8
2.1.1 Definitie AAI	8
2.1.2 Definities stress:	9
2.2 Geschiedenis:	10
2.3 Wetgeving:	12
2.3.1 Richtlijnen voor het werken met AAI-dieren:	12
2.4 Stress bij honden:	16
2.4.1 Signalen van stress bij honden herkennen en hierop gepast reageren:	16
2.4.2 Oorzaken van stress bij honden:	17
2.4.3 Gevolgen van chronische stress bij honden:	19
2.4.4 Omgaan met stress, zowel door de hond als door de begeleider:	22
3 Materiaal en methoden	23
4 Resultaten	27
5 Discussie	31
Besluit	37
Lijst van tabellen en figuren	38
Lijst van tabellen	38
Trefwoordenlijst	40
6 Bibliografie	41
Lijst van bijlagen	46
Bijlage 1:	47
Bijlage 2:	50
Bijlage 3:	52
Lijst van figuren:	56

Inleiding

Verschillende onderzoeken hebben de voordelen van AAI bij mensen al grondig onderzocht. Het gebruik van therapiedieren blijkt opmerkelijke vooruitgang te stimuleren bij verschillende psychische problematieken waar mensen onder lijden, zoals PTSS (O'Haire et al., 2015). Maar het zou ook een positief effect hebben op natuurlijke processen bij mensen zoals bijvoorbeeld de ontwikkeling van kinderen (Burrows et al., 2008). Of het helpt bij het stimuleren van ouderen met dementie (Barnabei et al., 2013).

Dieren die ingezet worden bij "Animal Assisted interventions" zouden hier ook voordelen uit kunnen halen en hier evenveel van genieten als de mensen die ze helpen. Want uit onderzoek is gebleken dat menselijk contact ook stress verminderend kan werken voor honden (Coppola et al., 2006). En ondanks ook uit een onderzoek van Fine et al. (2019) is gebleken dat contact met mensen een positieve invloed heeft op het welzijn van een hond, kunnen we er niet van uit gaan dat de therapiesessies geen stress veroorzaken bij de AAI-hond.

Fine et al. (2019) stelde vast dat menselijk contact een positieve invloed heeft op het cardiovasculair systeem en de hormonen van honden. Dit geldt enkel als het contact met de mens bestaat uit niet schadelijke zintuiglijke stimuli, zoals aanrakingen, lichte druk, warmte en aaien, maar ook olfactorische, auditorische en visuele stimuli. Het menselijk contact zou ook een positieve invloed hebben op de endocriene functies van dieren, het vermindert de activatie van de hypothalamus-hypofyse as en het sympathisch zenuwstelsel. Deze delen in het lichaam staan in voor de stressrespons, een activatie van deze lichaamsdelen wijst dus op de aanwezigheid van stress. Ook blijkt dat honden die veel positief contact met mensen hebben, een opmerkelijk veel lagere hartslag en bloeddruk hebben, dan honden die minder tot geen menselijk contact hebben. Er werden in dit onderzoek ook verhoogde levels in enorphines, prolactin, phenylethylamine en dopamine vastgesteld. Al deze stoffen worden geassocieerd met hechting, euforie, geluk en plezier (Fine et al., 2019).

In theorie zouden AAI daarom voordelig kunnen zijn voor zowel mens als dier. In de realiteit zien we dat verschillende factoren die bij AAI horen, toch ook een zeer nadelig effect kunnen hebben op de honden. Enkele van deze factoren zijn: de omgeving, het transport naar de sessie, de aanwezigheid van de mensen die deze therapiesessie bijwonen, drukte, vreemde geluiden en geuren etc. Deze factoren in combinatie met de onvoorspelbaarheid van de situatie kan voor aanzienlijk veel stress zorgen bij de dieren (Clark et al, 2020).

Het is echter heel moeilijk om een stressniveau bij dieren te bepalen. Men kan proberen cortisol levels in het bloed of speeksel te bepalen, de hartslag, ademhaling en temperatuur te monitoren. In recentere studies wordt er ook veel de oxytocine waarden in het speeksel gemeten om een idee te vormen van het stressniveau. Er zijn ook verschillende gedragingen die geassocieerd worden met stress. Door deze te scoren kan men een beeld krijgen van de al dan niet aanwezigheid van stress (Haverbeke et al., 2008). Maar er kan nooit een getal op worden geplakt, dat zegt hoeveel stress de hond precies ervaart. Doordat stress zelf eigenlijk

niet meetbaar is en enkel de symptomen worden geïnterpreteerd, verschillen de resultaten van de verschillende studies enorm (Foltin & Glenk, 2021).

Dit onderzoek kan bijdragen aan de verschillende studies rond stress bij AAI honden, meer specifiek over stress die ze mee naar huis nemen. Het is bedoelt als basis en inspiratie voor toekomstige studies.

1 Doelstellingen

Dit onderzoek is opgesteld om een beter zicht te krijgen over de stress die AAI honden van het werk meenemen naar huis. Hoe zij met eventuele werkstress omgaan en hoe de recuperatie eruit ziet na een dag werken. Er wordt bekeken of er na het werk al dan niet teveel stress signalen getoond worden door de honden. En of er indicaties zijn die erop kunnen wijzen dat het welzijn van de hond fysiek of mentaal belast wordt.

Ook worden er verschillende manieren vergeleken die de begeleiders zelf al toepassen om hun hond zo stressvrij mogelijk te houden of om ze te laten ontstressen na een dag werken. Er wordt gepolst naar hoe de begeleiders stress herkennen bij hun hond en hoe zij hierop reageren.

Bij de literatuurstudie wordt onderzocht wat de gevolgen van stress kunnen zijn bij de honden en of we eventueel moeten uitkijken voor een burn-out bij honden. Aangezien een te hoge werkdruk bij mensen wel eens een burn-out durft veroorzaken, is het zeker niet uit te sluiten dat dit niet bij dieren kan gebeuren. En door het gebrek aan wetgeving voor het inzetten van AAI honden, moeten we hier zelf voor uitkijken als begeleider van een AAI hond.

Ook de verschillende potentieel stressvolle stimuli worden besproken, waarmee een AAI-hond in aanmerking komt. Dit om gewaarwording te creëren bij mensen, over de verschillende factoren die het welzijn van de hond mogelijks in gedrang brengen.

Er wordt gekeken naar verschillende manieren om stress te beperken of te voorkomen. De rol van de begeleider wordt besproken en er worden alternatieve aanpakken gezocht die eventueel als hulpmiddel zouden kunnen dienen bij het voorkomen van de stress.

Het ultieme doel is dus zien of honden, daadwerkelijk stress mee naar huis nemen en hoe men de stress op het werk, voor het werk, tijdens en na het werk kan elimineren of toch zo veel mogelijk inperken.

2 Literatuurstudie

2.1 Definities

2.1.1 Definitie AAI

In deze paper worden er verschillende termen gebruikt, die ter verduidelijking hieronder kort worden gedefinieerd. De basis van de definities zijn afgeleid van de definities die zijn opgesteld door Beetz et al. in 2014, maar ze zijn aangepast om honderd procent aan te sluiten binnen de visie van dit onderzoek. De definities zijn verduidelijkt, vereenvoudigd en niet relevante delen voor dit onderzoek zijn weggelaten, zonder de kern van de definitie te veranderen.

Animal Assisted Intervention of AAI staat voor een interventie waarbij dieren bewust worden ingezet ter ondersteuning op gebied van gezondheid, onderwijs en persoonlijke dienstverlening, met als doel een positief of therapeutisch effect op de cliënt te creëren. De animal assisted interventions bestaan uit mens-dier teams die een vorm van begeleiding voorzien voor mensen, die hier mogelijks voordeel uit kunnen halen.

Animal Assisted Therapy of AAT is een vorm van AAI, die zich focust op het geven van therapeutische begeleiding van mensen, door een mens-dier team. Het dier wordt hier dus ingezet met als doel een positief therapeutisch effect te creëren voor de cliënt. Volgens Beetz et al. hoort zowel de begeleider als het dier een geschikte opleiding hebben gevolgd om therapie te mogen geven met de ondersteuning van een dier, anders kan er niet gesproken worden over AAT.

Echter in de praktijk, zeker in België, bezitten de therapiedierbegeleiders vaak niet over een geldige beroepsvergunning of universiteitsgraad, omdat therapeut geen beschermde beroepstitel is (Psychologencommissie, 2019). In dit onderzoek is de aflijning van deze vorm van AAI, minder van belang aangezien het over het welzijn van de dieren gaat en de dieren vaak wel gelijkaardig worden ingezet als in officiële AAT. In dit onderzoek wordt er dus wel verwezen naar de dieren als therapiehonden, omdat de eigenaars, hun honden zodanig inzetten en hun diensten onder deze naam aanbieden.

Animal Assisted Education of AAE is een vorm van AAI waarbij dieren ingezet worden in educatieve of pedagogische settingen. Het mens-dier team bestaat in dit geval uit een bevoegde beroepsbeoefenaar met een geldig diploma in het onderwijs of een verwante sector en een dier dat ingezet wordt voor begeleiding bij educatieve activiteiten.

Animal Assisted Activity of AAA zijn alle informele activiteiten en bezoeken waarbij dieren worden ingezet ter ondersteuning. Deze activiteiten worden meestal uitgevoerd door

vrijwilligers en zijn vaak recreatief, met soms een motiverend of educatief doel, maar zonder een behandeldoel.

De honden die deelnamen aan dit onderzoek worden allemaal ingezet in een vorm van AAI, dit wil dus zeggen dat er honden deelnamen die voor AAT, AAA of AAE worden gebruikt, vaak wel allemaal onder de naam van therapiebegeleiding.

2.1.2 Definities stress:

In dit onderzoek gaat er een onderscheid worden gemaakt tussen acute stress en chronische stress. Hieronder wordt besproken wat er bedoeld wordt met deze termen. Deze definities zijn gebaseerd op de definities die Grigg et al. (2021) hebben opgesteld. Ook hier zijn ze aangepast naar de relevantie van het onderzoek, zoals bovenstaande definities.

Acute stress is een normale respons van het lichaam op potentieel gevaarlijke of angstopwekkende stimuli. Het lichaam wordt door verschillende hormonen voorbereidt op de zogenaamde “fight or flight response”, om gepast te kunnen reageren op het mogelijke gevaar. Acute stress is dus onvermijdelijk en noodzakelijk voor de overleving van het individu. Na de blootstelling aan de stressor herstelt de natuurlijke hormoonbalans in het lichaam zich en vermindert de concentratie stress gerelateerde hormonen in het lichaam.

Chronische stress is het gevolg van langdurige blootstelling aan stressoren. Het lichaam blijft in een constante staat van paraatheid om te vluchten of te vechten. En de stress gerelateerde hormonen die anders tijdelijk het lichaam voorbereiden op gevaar, zijn continue aanwezig in het lichaam. Zij hebben een grote invloed op de fysiologische processen in het lichaam, waardoor het individu risico loopt op blijvende problemen op vlak van gezondheid, welzijn en gedrag.

2.2 Geschiedenis:

De eerste indicaties dat dieren eventueel een positieve invloed zouden kunnen hebben op kinderen en een socialiserende functie zouden kunnen hebben, kwamen op in het einde van de 17de eeuw. In 1699, moedigde John Locke mensen aan om hun kinderen een huisdier te geven om voor te leren zorgen, ze zouden zo meer tedere gevoelens en verantwoordelijkheidsgevoel voor anderen aanleren (Serpell, 2010). In de late 18de eeuw begonnen de eerste theorieën te verschijnen over de positieve bijdrage van dieren en hun socialiserende invloed op mensen met psychische problemen (Fournier, 2019). Vanaf dan werden de dieren bijvoorbeeld ingezet in psychiatrische instituties om patiënten te helpen met onderlinge socialisatie tussen de patiënten (Serpell, 2010).

Het eerste officieel gedocumenteerde gebruik van dieren in een therapeutische sessie, was in 1792. In "The Quaker York Retreat" in Groot-Britannië gebruikte men voor het eerst konijnen en gevogelte in therapiesessies (Fine et al., 2019). Samuel Tuke, de kleinzoon van de oprichter van dit instituut, documenteerde hoe de aanwezigheid van dieren zoals konijnen, meeuwen, gevogelte en haviken, een vorm van entertainment vormden voor de patiënten. En hoe ze sociale en weldadige gevoelens opriepen bij de patiënten (Serpell, 2010).

Gedurende de 19de eeuw begonnen huisdieren meer en meer op te komen in psychiatrische instituten in Engeland (Serpell, 2010). Ook Florence Nightingale documenteerde als één van de eerste haar bevindingen over het gebruik van dieren in therapiesessies in 1869 (Fine et al., 2019). Ze stelde vast dat een huisdier excellent gezelschap is voor zieke mensen, voornamelijk de chronisch zieken (Serpell, 2010). Ze hebben een positieve invloed op het mentale welzijn van de patiënt en hebben een relaxerend effect op zowel volwassen en kinderen in psychiatrische ziekenhuizen (Fournier, 2019).

Desondanks het succes van de eerste AAI in de 19de eeuw, vallen de experimenten rond het gebruik van dieren in medische settings even stil in de 20ste eeuw. Door de opkomst van de wetenschappelijke geneeskunde werden veel dieren weggehaald uit ziekenhuissettings, uit schrik voor zoönose (Fredrickson-MacNamara et al., 2010). Maar wel werd er ondertussen door Sigmund Freud hevig gefilosofeerd over de gelijkaardigheid tussen mens en dier. Hij komt in de twintigste eeuw naar buiten met zijn theorieën waarin hij beschrijft dat kinderen en dieren veel gelijkenissen hebben. Beiden worden gedreven door hun Id of met andere woorden hun ruw dierlijke instinct dat instaat voor de organisatie van basisch functies zoals eten, excreties, seksualiteit, en zelf-preservatie. In zijn theorie worden de kinderen naar gelang ze ouder worden, gesocialiseerd om binnen de normen van de samenleving te passen en leren ze deze driften afkomstig van het Id te onderdrukken. Maar de basis van alle levenskeuzes en het gedrag is wel steeds te herleiden naar het Id. Freud lanceert hierbij ook de theorie dat door met dieren te werken, mensen een betere verbinding kunnen leggen met hun innerlijk beest of Id. Er wordt de mensen als het waren een spiegel voorgehouden en ze worden geconfronteerd met de dierlijke driften, die diep van binnen ook bij hen spelen. Zo kunnen ze meer voeling met hun innerlijke zelf krijgen. Alle psychologische problemen vinden hun oorsprong ook in het Id. Inzicht in het Id en de innerlijke driften die ongewenst zijn, zou dus ook inzicht geven in hun problematiek (Serpell, 2010).

Hoewel de vergelijking tussen mens en dier door andere onderzoekers minder expliciet werd geïnterpreteerd, bleef de gedachte wel terugkomen in ander onderzoek. Zoals dat van Levinson (Serpell, 2010). Boris Levinson kwam per toeval tot de conclusie dat het gebruik van zijn hond Jingles in therapiesessies verschillende voordelen met zich meebracht. Zo merkte hij op bij één van zijn patiënten, waarmee communicatie heel moeilijk was, dat de communicatie veel beter was als de hond aanwezig was. Hij schreef hier dan ook een paper over, genaamd "A dog as a Co-Therapist". Hij geloofde dat het gebruik van dieren in therapiesessies kon helpen bij de diagnostiek van verschillende aandoeningen zoals angststoornissen, depressie maar ook schizofrenie (Zaiontz, 2022). In 1961 presenteerde hij zijn ondervindingen tijdens het "American Psychological Association convention". Hij moedigde daar andere onderzoekers aan om ook meer research te doen naar de voordelen van AAI (Fournier, 2019).

In 1970 voegde Samuel Corson zich bij Boris Levinson (Zaiontz, 2022). Samuel en zijn vrouw Elizabeth deden research over het inzetten van honden in ziekenhuissettingen. Zij waren ook de eerste om kwantitatieve data te verzamelen, binnen dit onderwerp van de psychologie (Fournier, 2019). Ze schreven hier in 1975 een artikel over. Ze legden ook de basis voor het inzetten van honden bij het behandelen van verschillende mentale aandoeningen bij patiënten in psychiatrische instellingen (Zaiontz, 2022). Sinds toen is het onderzoek naar AAT exponentieel toegenomen en komen er steeds meer voordelen van AAI dieren naar boven. De onderzoeken zijn ook veel data-gericht en "evidence-based" geworden (Fournier, 2019).

2.3 Wetgeving:

In België is er geen specifieke wetgeving voor therapiedieren. De wetgeving in Vlaanderen is beperkt tot voorschriften rond dierenwelzijn. Maar er wordt niet specifiek gesproken over AAI-dieren. Er is geen wetgeving rond de werklust en werkduur voor AAI-dieren. In theorie mogen de dieren 24/7 ingezet worden in de zorg (Vlaamse overheid, z.d.).

Ook is er geen bescherming van de beroepstitel therapeut. Beroepstitel bescherming zorgt ervoor dat mensen zichzelf niet zomaar een beroepstitel mogen geven zonder de juiste opleiding te hebben gevolgd. Iemand mag zich bijvoorbeeld geen dokter of psycholoog noemen als ze niet het diploma hebben dat vereist is om deze titel te mogen dragen. Potentiële patiënten krijgen hierdoor een garantie dat ze door iemand geholpen worden met de juiste kennis en bekwaamheid. Maar de titel therapeut en dus ook therapie dier is geen beschermde beroepstitel (Psychologencommissie, 2019).

Het beroep honden trainer is ook geen beschermd beroep. Hierdoor kan iedereen honden opleiden tot therapiehond, zonder een verplichte opleiding te hebben gevolgd (Vlaamse Kwalificatiestructuur, z.d.). Er zijn wel veel erkende onderwijsinstanties die wel erkend zijn en een erkend diploma of certificaat uitreiken bij het slagen van de opleiding. Bij het volgen van een opleiding samen met je hond is er dus best wat research vereist naar wie de opleiding geeft en welke diploma's of werkervaring deze persoon heeft en of de instantie erkend is door de Vlaamse overheid en of er een erkend diploma of getuigschrift wordt uitgereikt na de opleiding.

Volgens verschillende instanties zoals zorgbeest en IAHAIO die zich bezig houden met AAI zou er een uitgebreide wetgeving moeten zijn voor therapiedieren, om het welzijn van het dier te beschermen. Er zijn dan ook verschillende instanties die aanbevelingen doen in verband met de correcte opleidingen, screenings van de dieren en het dierenwelzijn. Ze proberen zo toch het welzijn van de dieren te bewaken (Zorgbeest, z.d.) (Beetz et al., 2014).

2.3.1 Richtlijnen voor het werken met AAI-dieren:

IAHAIO of met andere woorden "The International Association of Human-Animal Interaction Organizations" heeft in 2014 een whitepaper geschreven omtrent het werken met AAI-dieren. Ook hebben ze richtlijnen uitgewerkt in verband met het welzijn van zowel mens als dier. Deze richtlijnen zijn terug te vinden in bijlage 1 (Beetz et al., 2014).

Kort samengevat bestaan de richtlijnen uit adviezen omtrent opvolging van de fysieke en mentale gezondheid van de hond, aanpassingen aan de omgeving zodat deze op de noden van het dier zijn aangepast, vereiste kennis van de begeleider om het welzijn van de hond te garanderen en maatregelen om stress te vermijden bij de hond (Beetz et al., 2014).

2.3.1.1 Selectie en training van een geschikte hond:

Vroeger werden de dieren geselecteerd met de focus op het voorkomen van gezondheidsrisico's zoals het overbrengen van zoönozen en de veiligheid van de patiënt. Nu ligt de focus meer op het dierenwelzijn en de begeleider-dier dynamiek, tijdens de selectieprocedure. Dit wilt niet zeggen dat veiligheid en zoönozen niet meer in rekening worden gebracht. Maar men is wel meer rekening beginnen houden met het welzijn van het dier vergeleken met vroeger (Fredrickson-MacNamara et al., 2010).

Een grondig selectieproces en training, is essentieel om te kunnen inschatten of de hond geschikt is voor AAI werk en hier niet onder gaat lijden (Fine et al., 2013). Zorgbeest is een ander initiatief dat zich bezig houdt met AAI van de Odisee hogeschool. Ook daar hebben een team van onderzoekers op basis van wetenschappelijke artikels en het advies van een experten panel, richtlijnen opgesteld voor het werken met dieren in AAI. Zij hebben de richtlijnen nog iets verder uitgewerkt. Zo zijn er richtlijnen over het selectieproces, de vereiste inhoud van de training voor zowel mens als dier en de voorwaarden waar de hond aan moet voldoen bij de eindscreening. Maar ook de werkomgeving, werkduur, leeftijd van de hond, weeromstandigheden etc. worden uitvoerig besproken. Deze richtlijnen zijn terug te vinden op hun website www.zorgbeest.be.

2.3.1.2 Opleiding van AAI hond en begeleider:

Een vaste beroepsopleiding tot therapiehond en therapiedierbegeleider, bestaat er niet. Wel zijn er enkele instanties die zulke opleidingen aanbieden. Helaas is niet elke opleiding even kwaliteitsvol en betrouwbaar (Zorgbeest, z.d.). Hieronder worden enkele opleidingen in België beschreven die wel door de overheid erkend zijn en een erkend getuigschrift of diploma uitreiken na het slagen van de opleiding. Deze opleidingen zouden in principe een garantie moeten geven dat de hond en de begeleider voldoende zijn opgeleid om bepaalde "Animal Assisted Interventions" aan te bieden (Vlaamse Overheid, z.d.).

Dit neemt niet weg dat AAI nog een redelijk recent concept is en er nog steeds heel weinig onderzoek is gedaan naar het welzijn van therapiedieren en dat de opleidingen in de toekomst zeker nog kunnen verbeteren (Foltin & Glenk, 2021).

Zorgbeest heeft hier ook richtlijnen rond opgesteld, over wat voor hen essentieel is als basiskennis voor de begeleider van een AAI-dier. Dit om de kennis van de begeleider te garanderen zodat hij/zij/hun het welzijn van zowel mens als dier kan bewaken. Dit betreft de kennis voor het begeleiden van een therapiedier (Zorgbeest, z.d.). Psychologische kennis of kennis over het geven van therapie zit hier niet bij inbegrepen.

Volgens de richtlijnen van zorgbeest wordt van elke begeleider verwacht te hebben deelgenomen aan een erkend trainingsprogramma dat de volgende thema's omvat:

1. zoönosen en visuele inspectie voor ectoparasieten;

Dit is belangrijk dat de begeleider op de hoogte is van de verschillende risico's omtrent de overdracht van zoönosen en ectoparasieten. Zo kunnen ze de correcte voorzorgmaatregelen treffen om besmetting te voorkomen. Dit vormde in de 20ste eeuw namelijk al problemen (Serpell, 2010).

2. het lezen van gedragssignalen, vooral in geval van ongemak, stress of angst;

Dit is essentieel om de grenzen van het dier te kunnen bewaken en stress te minimaliseren. De begeleider heeft de verantwoordelijkheid om de persoonlijke en intieme ruimte van het dier te bewaken en te respecteren (Fredrickson-MacNamara et al., 2010).

3. de noden van een hond en hoe honden van een stressvrije omgeving te voorzien;

De begeleider moet voorzien zijn van een uitgebreide basiskennis van de ethologie van de diersoort waarmee er gewerkt wordt. Hoewel er onder de experts nog geen overeenkomst is over hoe je een dier zijn welzijn optimaal beschermt, blijft de conclusie een combinatie van het dier te onthouden van onplezierige situaties en gevoelens en ze vrij te laten om hun natuurlijk gedrag te vertonen. Om dit als begeleider te kunnen verwezenlijken, is hier omtrent voldoende kennis over nodig (Serpell, 2010).

4. privacy van de patiënt
5. leerprincipes en vooral het gebruik van positieve bekrachtiging als trainingsmethode, hierdoor wordt een positieve band met de hond gecreëerd en chronische stress bij honden verminderd (Zorgbeest, z.d.).

Enkele voorbeelden van opleidingen die door de overheid zijn goedgekeurd:

Syntra Antwerpen biedt een tweejarige opleiding aan genaamd zorgverlener met therapiehond. Deze opleiding is erkend door de overheid en na het slagen van de opleiding ontvang je een erkend getuigschrift of diploma. Om aan deze opleiding te mogen beginnen moet je wel aan een aantal voorwaarden voldoen, deze zijn terug te vinden op de website. Op het einde van het eerste jaar kan je je hond ook laten screenen en al dan niet laten goedkeuren door een hondengedragstherapeut (Syntra Antwerpen en Vlaams-Brabant, 2022).

De Odisee hogeschool in Brussel biedt een opleiding aan genaamd Dog Assisted Interactions: Werken met honden binnen de gezondheidszorg en hulpverlening. Deze onderwijsinstantie is ook erkend door de overheid en je ontvangt na het slagen ook een getuigschrift. (Odisee, 2023). Ook hier moet je wel aan enkele voorwaarden voldoen om de opleiding te mogen volgen.

Stichting BIAAT of met andere woorden het Belgisch Instituut voor Animal Assisted Therapy, biedt verschillende online opleidingen zoals postgraduat, masterclasses coaching, webinars en lezingen aan. Deze zijn ook erkend door de overheid (Stichting BIAAT, z.d.).

De hogeschool Vives Roeselare biedt ook een postgraduaat aan genaamd dieren in de hulpverlening. Ook hier moet je aan enkele voorwaarden voldoen om de opleiding te mogen starten. En na het slagen ontvang je een erkend getuigschrift (Vives Hogeschool, 2022).

Dit zijn zeker niet de enige goede opleidingen maar slechts enkele voorbeelden die door de overheid erkend zijn en wettelijke getuigschriften, certificaten of diploma's mogen uitreiken.

2.4 Stress bij honden:

Stress kan voortkomen uit verschillende aanleidingen en is onvermijdelijk in het leven van elk levend wezen. Korte episodes van stress zijn normaal en zelfs noodzakelijk voor de overleving van een dier, het lichaam is dan ook voorzien van verschillende hormonen zodat er gepast kan worden gereageerd op het mogelijke “gevaar” dat de stress veroorzaakt (Colville, 2015). Maar als het dier continu of te veel in een stresstoestand verkeert, kan dit negatieve gevolgen hebben op zowel de fysieke als de mentale gezondheid en het gedrag (Fine et al., 2019).

2.4.1 Signalen van stress bij honden herkennen en hierop gepast reageren:

Stress kan zich inwendig en uitwendig manifesteren. Inwendig heeft stress een invloed op de ademhaling en de hartslag maar ook op de hormoonproductie. In stress situaties zal zowel mens als dier een verhoogde ademhaling en hartslag krijgen en wordt het stresshormoon cortisol aangemaakt (Colville, 2015). Oxytocine is een hormoon dat dan weer geassocieerd wordt met gevoelens van plezier. In enkele onderzoeken wordt dit dan ook als parameter gebruikt voor het bepalen van stress. Onder de veronderstelling dat de aanwezigheid van dit hormoon indiceert dat de persoon of het dier juist geen of minder stress ervaart op het moment dat er hogere oxytocine waarden worden vastgesteld. Bij stress zou er dan ook minder oxytocine geproduceerd worden (Clark et al., 2020).

Uitwendig zal de hond bepaald gedrag vertonen dat wijst op ongemak en dus stress. Stress signalen bij honden kunnen zeer subtiel zijn. Signalen zoals “tongue flicks”, waarbij de hond zijn tong recht uit de voorkant van zijn muil steekt. Ook geeuwen, wanneer de hond wakker en alert is, is een signaal van stress. Terwijl “tongue flicks” en geeuwen signalen zijn van stress, kan het ook een teken zijn van angst. Wanneer een hond zijn hoofd wegdraait en wegstijgt geeft hij ook aan dat hij oncomfortabel is. De hond doet dit ook wanneer hij wilt aangeven dat hij iets niet wilt doen (McConnell & Fine, 2010). Hijgen, verstoppert, onrustig rondlopen en niet stil kunnen liggen, zichzelf klein maken, staart tussen de benen, beven en rillen, blaffen, proberen ontsnappen zijn allemaal mogelijke uitingen van stress of zelfs angst. De hond zal in geval van beginnende stress ook vaak bekende gezichten opzoeken of naar hun begeleider kijken (Grigg et al., 2021). Ook gedrag zoals speekselen, het likken van de lippen, ongevraagd pootjes geven, weglopen, “wale eye” hierbij laat de hond het wit in zijn ogen zien, piepen en janken (ook uit enthousiasme) etc. zijn subtiele stress signalen. Maar het kan zich ook extremer uiten in agressie zoals grommen, uitvallen, bijten etc. (Fatjo et al., 2021).

Een verandering in energie, is ook een indicator van stress, zowel een toename van energie als een afname van energie. Een toename van energie wordt vaak fout geïnterpreteerd als vrolijkheid en enthousiasme. Maar in realiteit weet de hond gewoon geen blijf met zichzelf en is hij nerveus (McConnell & Fine, 2010).

Uit onderzoek van Grigg et al. (2021), bleek dat veel hondeneigenaars de stresslevels en angst van hun honden onderschatten. De stress van de dieren werd ter controle gemeten door middel van de cortisolwaarden in het speeksel. Er werd dan ook vaak niet of juist negatief gereageerd op de stress signalen die de honden toonden en de eigenaars waren vaak niet of onvoldoende op de hoogte van de stress of de angst die de hond ervaarde. De stressoren werden als gevolg ook niet aangepast of weggenomen. Hieruit kan worden geconcludeerd dat een opleiding over het interpreteren van non-verbaal gedrag en stress signalen van honden een vereiste is voor mensen die hun hond inzetten in AAI (Grigg et al., 2021).

2.4.2 Oorzaken van stress bij honden:

2.4.2.1 Negatieve interacties tussen individuen:

Eerst en vooral moeten stressfactoren worden geminimaliseerd of zelfs worden geëlimineerd om te voorkomen dat de hond onder chronische of langdurige stress komt te staan. Het is daarom essentieel om op de hoogte te zijn over welke stimuli allemaal als stress kunnen worden ervaren. Dit verschilt natuurlijk per individu, maar er zijn enkele factoren die over het algemeen als stress worden ervaren door de meeste dieren. Door deze te vermijden, wordt al veel potentiële stress weggenomen (Serpell et al., 2010).

Eén van de meest voorkomende oorzaken van stress is een negatieve interactie tussen individuen, zowel mens als dier (Fredrickson-MacNamara et al., 2010). Dieren hebben elks een intieme zone, een persoonlijke zone, een sociale zone en een publieke zone. Vanaf een ander individu zich binnen het gezichtsveld van het dier bevindt, spreken we van de publieke zone. Het individu kan er dan voor kiezen om in interactie te gaan met het dier. Vanaf dan bevindt het individu zich in de sociale zone. Mits toestemming van het dier, is dit acceptabel. Het al dan niet geven van toestemming gebeurt bij dieren non-verbaal. Het is dus heel belangrijk dat deze signalen worden opgevangen en hier gepast op gereageerd wordt. Als het individu zich nog dichterbij het dier gaat bewegen, komt het individu in de persoonlijke zone terecht. Dit kan zowel als affectie en als dreiging worden geïnterpreteerd door het dier. Ook hier wordt door non-verbale communicatie duidelijk gemaakt of het dier comfortabel is met het individu in zijn persoonlijke ruimte. Het negeren van deze non-verbale signalen of onwetendheid hierover, wordt gezien als respectloos of intimidatie door het dier. Het dier kan er dan voor kiezen om zich te verdedigen en het individu uit zijn persoonlijke ruimte te drijven of om de interactie te ondergaan, maar dit brengt uiteraard veel stress met zich mee. Aaien wordt gezien als het binnen treden van de intieme ruimte, deze ruimte is voorbestemd voor een kleine groep van individuen en niet elk dier is comfortabel met andere individuen in hun intieme ruimte te laten. Het dier zal dan signalen geven van hoe ze zich hierbij voelen (Fredrickson-MacNamara et al., 2010). Ook Claire et al. (2022) bevestigen dat het betreden van bepaalde zones, voor stress kan zorgen bij het dier indien dit niet op een respectvolle en correcte manier gebeurt. Dit bepaald of een interactie als iets positief of negatief wordt ervaren door het dier.

Het is van uiterst belang dat de begeleider van de hond deze non-verbale signalen kan opvangen en de situatie naargelang van de betekenis van die signalen gepast kan bijsturen. De dieren geven als het waren telkens hun grens aan, en hier moet naar geluisterd worden om stress en ongemak te voorkomen, maar ook om uitvallen te vermijden. Het lezen van de lichaamstaal van het dier is de enige manier om als begeleider een beeld te vormen van het dier zijn emotionele toestand (Grigg et al., 2021).

Bij therapiesessies wordt er dus constant gesprongen tussen de verschillende zones en naargelang de situatie zal de hond aangeven, dat hij hier comfortabel bij is of niet. Het is de verantwoordelijkheid van de begeleider om als het waren tolk te spelen tussen de patiënten en het dier en aan te geven, waar de hond al dan niet comfortabel mee is. Als de grenzen van de hond ten allen tijden worden gerespecteerd, zal de hond minimale stress ervaren (Fredrickson-MacNamara et al., 2010).

2.4.2.2 Omgevingsfactoren:

De omgeving is enorm onvoorspelbaar voor een dier en kan dus veel stress met zich meebrengen. Elk dier heeft een andere comfort level dat bepaald of het dier met bepaalde omgevingsfactoren al dan niet stressloos kan omgaan. De omgeving moet daarom zoveel mogelijk afgestemd worden op het dier en stressvolle omgevingen moeten worden vermeden (Fredrickson-MacNamara et al., 2010). Geluiden bijvoorbeeld zijn vaak heel onvoorspelbaar en zijn dan ook de meest voorkomende triggers voor angstig gedrag bij honden. Veel honden lijden dan ook onder geluid overgevoeligheid (Grigg et al., 2021).

Uit een onderzoek van Clark et al. (2010) blijkt dat transport een grote stressfactor is voor de honden. De cortisollevels van de honden stegen naargelang de duur van het transport naar de therapiesessie. Sommige honden hadden zelf abnormaal hoge cortisollevels na het transport. Wat erop wees dat de honden extreem veel stress ervaarden (Clark et al, 2020).

Uit diezelfde vergelijkende studie bleek dat hoe meer ervaring de hond heeft met AAI en hoe regelmatig ze worden ingezet, hoe minder stress de hond heeft tijdens en na de sessies, mits de therapiesessie steeds in dezelfde omgeving plaatsvindt en de honden goed zijn getraind om in die omgeving te werken. Jonge en onervaren honden vertoonden over het algemeen meer stress na een therapiesessie. Dit verschil is hoogst waarschijnlijk te wijten aan gewenning en het vertrouwd geraken aan de therapieomgeving (Clark et al, 2020).

Ook uit onderzoek van Beerda et al. (1997) bleek al dat huisdieren voornamelijk stress ondervinden van stressoren zoals, geluid, immobilisatie, strenge training, nieuwe onzekere situaties, transport en behuizing die niet voldoet aan de natuurlijke behoeften van desbetreffende dier.

2.4.3 Gevolgen van chronische stress bij honden:

Stress manifesteert zich op verschillende manieren bij de hond en heeft verschillende negatieve invloeden op de volgende 3 vlakken; (Beerda et al., 1997).

- **Gedrag**
Als gevolg op chronische stress, kan het dier steeds feller op reageren op stimuli. Zo kan er sprake zijn van extreme en onvoorspelbare reacties op stimuli die voorheen geen stressreactie uitlokten (Grigg et al., 2021). Deze onvoorspelbare reacties zijn niet alleen een heel slecht teken voor het psychische welzijn van het dier, maar maakt het dier ook ongeschikt om in AAI ingezet te worden. Het dier zal veel onvoorspelbaarder zijn en dit kan voor gevaarlijke situaties zorgen voor de patiënten.
- **Fysiologisch**
 - Het cardiovasculair stelsel wordt extra belast, doordat de natuurlijke stressrespons van het lichaam ervoor zorgt dat het hart sneller klopt en de vaten uitzetten om het bloed naar de juiste spieren te pompen, zodat het individu kan vluchten of vechten (Colville et al., 2015).
 - Het endocriene stelsel gaat de verschillende stress gerelateerde hormonen uitscheiden, zoals cortisol, adrenaline en noradrenaline (Colville et al., 2015).
 - De nieren en het gastro-intestinaal stelsel krijgen in periodes van stress minder bloedtoevoer. In geval van acute stress kan dit geen kwaad, maar bij chronische stress gaan deze organen voor een langere tijd minder bloed krijgen en zullen er verschillende klachten ontwikkelen (Colville et al., 2015).
- **Immunologisch**
 - Hematologische parameters worden beïnvloed, waardoor het immuunsysteem zwaar verzwakt wordt en de dieren vatbaarder worden voor ziektes (Beerda et al., 1997).

2.4.3.1 De werking van het dierlijke brein VS. de werking van het menselijke brein

Jaap Panksepp heeft in zijn onderzoek vastgesteld dat bij zowel mensen en zoogdieren, het ervaren van emoties gelinkt worden met hersenactiviteit in specifieke delen van de hersenen. De emotionele responsen kunnen namelijk uitgelokt worden door elektrische en chemische stimulatie van het corresponderende hersendeel. Hij kon als het waren de aanwezigheid van 7 basisemoties bewijzen, bij zoogdieren. Hij sprak van emotionele netwerken of systemen in de hersenen, namelijk "SEEKING, FEAR, RAGE, LUST, CARE, PANIC" en "PLAY" (Panksepp, 2004). Deze systemen zijn allemaal te lokaliseren in verschillende specifieke delen van de middenhersenen. Deze systemen en hun corresponderende hersendelen, zijn gelijkaardig bij zowel mens als dier (Panksepp, 2010).

De 7 basisemotie systemen van Panksepp:

Het “SEEKING” systeem staat in voor het ervaren van een goed, plezierig gevoel en met als gevolg het zelfstandig opzoeken van stimuli die dit of een gelijkaardig positief gevoel opwekken. Hierdoor gaat het individu steeds opzoek naar nieuwe doelen en activiteiten om dit goede gevoel te krijgen (Panksepp, 2004). Dopamine in de hersenen speelt hier een grote rol in. Als het dier een doel bereikt heeft of iets nieuw heeft gedaan, wordt er dopamine in de hersenen aangemaakt en vrij gegeven. De dopamine zorgt voor een goed gevoel en gaat het individu stimuleren en motiveren om dit goede gevoel terug op te zoeken. Er treedt namelijk wel een soort gewenning op, na een tijd altijd hetzelfde te doen om dit goede gevoel op te wekken, zal er steeds minder dopamine worden aangemaakt voor deze specifieke stimulus. Het individu ervaart dus minder plezier en wordt minder beloond voor dit specifiek gedrag (Panksepp & Moskal, 2004). De dopamine moedigt het dier dus aan om nieuwe vormen van plezier te zoeken, vandaar de naam “seeking” (Panksepp, 2004).

Het “FEAR” systeem bevindt zich in de amygdala en zorgt voor het ervaren van angstige gevoelens bij een dreiging met als gevolg een vlucht of “freeze” reactie (Panksepp et al., 1991).

Het “RAGE” systeem zorgt voor gevoelens van boosheid en woede, als reactie op een soort dreiging, dat zich bij dieren en ook bij mensen vaak uit in een vorm van agressie of een vechtreactie (Panksepp, 2004).

Het “LUST” systeem staat in voor het ervaren van seksuele emoties en de drang om voort te planten. Onder deze emotie vallen gevoelens van seksuele opwindning en verlangen. Het uit zich dan ook in seksueel gedrag (Panksepp, 2004).

Het “CARE” systeem zorgt voor de mogelijkheid voor het ervaren van gevoelens zoals empathie en liefde, dit uit zich bij zowel mens en dier in liefdevol en zorgzaam gedrag (Panksepp, 2004).

Het “PLAY” systeem staat in voor de doorgaans positieve gevoelens die ontstaan als gevolg van sociale interactie met andere individuen. Het kan zich uiten in competitief gedrag en bepaalt de mate van intro- of extraversie van een individu (Panksepp et al., 1984).

Het “PANIC” systeem, staat in voor de hechting en het vormen van banden en relaties tussen individuen. Het creëert een gevoel van afhankelijkheid tussen individuen en brengt daarom een gevoel van hulpeloosheid en angst met zich mee, in geval van afwezigheid van het individu waarmee er een relatie gevormd is. Dit systeem zorgt dus voor het negatief gevoel en ongemak als individuen met een hechte band of relatie van elkaar gescheiden worden. Dit systeem wordt ook wel eens het “GRIEF” systeem genoemd, omdat het een grote rol speelt bij het rouwproces (Panksepp, 2004).

2.4.3.2 Psychische problemen waar honden aan kunnen lijden al dan niet te gevolgen van stress:

De oorzaak van angststoornissen en extreme fobieën ligt net zoals bij mensen vaak in chronische blootstelling aan stress of blootstelling aan (meerdere) traumatische gebeurtenissen. Veel honden met diagnoses zoals verlatingsangst, sociale angst die zich vaak uit in conflict gerelateerde agressie of agressie naar andere honden en mensen, geluidsfoobie, hebben een geschiedenis met chronische stress (Luno et al., 2019).

Er zijn veel gelijkenissen tussen depressie en angststoornissen en ze hebben een grote comorbiditeit. Een individu dat voldoet aan de klinische criteria voor een angststoornis, zal ook grotendeels voldoen aan de criteria voor een depressie. En indien er nog geen sprake is van een depressie, is er een groot risico dat dit individu later een depressie ontwikkelt. Men kan zelfs spreken van een continuüm waarbij regelmatige of chronische blootstelling aan angst, leidt tot depressie (Hoffman, 2016). Ook OCD of obsessive-compulsive disorder wordt gekenmerkt door het vertonen van persistent repetitieve gedragingen, vaak als poging om met een stressvolle situatie om te gaan of om deze situaties te voorkomen. Volgens de DSM-V wordt OCD gediagnostiseerd, op basis van de aanwezigheid van obsessief of compulsief gedrag of beiden. De diagnose wordt puur op basis van de symptomen vastgesteld. En deze symptomen zijn vaak ook te zien bij dieren en dus ook honden. Bij zowel mensen als dieren ligt de oorzaak van deze stoornis in chronische stress (Hoffman, 2016).

Honden vormen net zoals mensen verschillende hechtingstijlen met hun opvoeders op basis van hun ervaringen in hun leven (Wanser et al, 2019). Ook hier kan chronische stress voor een onzekere vermijdende hechtingstijl zorgen in plaats van een veilige hechtingstijl. Deze "attachment style" beïnvloedt alle komende interacties met andere mensen en dieren in de toekomst, maar ook het algemeen gedrag van de hond (Horn et al., 2013). Honden met een veilige hechtingstijl vertonen meer contact-opzoekend gedrag, terwijl honden met een vermijdende hechtingstijl juist geen contact opzochten bij de eigenaar en andere mensen (Riggio et al., 2013).

Ook honden kunnen ADHD-gerelateerd gedrag vertonen, zoals hyperactiviteit, impulsiviteit, onaanmatigheid en soms agressie. Deze symptomen kunnen zodanig opspelen dat ze zowel de levensstijl van zowel hond als omgeving zeer negatief beïnvloeden, net zoals bij mensen met ADHD (Bleuer-Elsner et al., 2019). Uit een recent onderzoek is ook gebleken dat net zoals bij mensen de dopamine- en serotoninelevels bij honden met ADHD-gerelateerd gedrag veel lager liggen dan bij de honden die geen ADHD-gerelateerd gedrag vertonen. Het is dus hoogstwaarschijnlijk dat de honden ADHD vergelijkbaar is met de menselijke variant (Gonzalez-Martinez et al., 2023). Ook autisme wordt in zekere mate teruggevonden in honden. En hoewel research hiernaar nog in zijn kinderschoenen staat, zijn er wel degelijk indicaties gevonden, dat ook honden symptomen van ASS kunnen hebben. Ook honden zijn in te delen in een spectrum van bepaalde gedragingen die typerend zijn voor ASS, op basis van sociale gedragingen zoals het al dan niet maken van oogcontact, het al dan niet opzoeken van sociaal contact bij de verzorger en gedrag naar vreemden. Door gebrek aan

meer onderzoek spreken ze nog niet officieel van autisme maar van sociale competentie levels, maar de gelijkenissen met ASS zijn zeker aanwezig (Galambos et al., 2021)

2.4.4 Omgaan met stress, zowel door de hond als door de begeleider:

Chronische stress en te lange blootstelling aan angstige situaties kan dus verschillende negatieve impacten hebben op de gezondheid, het welzijn, het gedrag en zelfs de levensspan. Deze gevolgen hangen af van 2 factoren; de aard van de stressor (de intensiteit, de duratie, de persistentie etc.) en de coping mechanismen van het individu (Grigg et al., 2021). Het is dan ook juist die chronische stress die vermeden moet worden.

Die coping mechanismen van een hond zijn heel cruciaal voor het opvangen van stresssignalen en het elimineren van deze stress. Aangezien in AAI settings bepaalde onvoorspelbare stressoren onmogelijk voor 100% kunnen worden voorkomen, moet men snel inspringen als er toch stress voordoet. Elk dier gaat een basis aantal coping mechanismen hebben om te kunnen omgaan met de stress. Dit kan bestaan uit zich terugtrekken of verstoppen, zichzelf uit de situatie halen, blaffen, of zelfs uitvallen. Een heel belangrijk coping mechanisme is het opzoeken van de begeleider of een ander bekend gezicht, of oogcontact maken met de bekende persoon (Serpell, 2010). Dit is misschien wel het meest gewenste coping mechanisme. Omdat de hond als het waren aangeeft dat hij/zij stress heeft en hulp vraagt aan de begeleider om voor een oplossing te zorgen (McConnel et al., 2010).

Dan is het de taak van de begeleider om op deze signalen in te gaan en de hond te verwijderen uit de stress situatie of de stressor te verwijderen. Het is dan belangrijk dat de hond zo snel mogelijk bekomt van de stress en zich kan ontladen (McConnel et al., 2010).

3 Materiaal en methoden

Het grootste deel van dit onderzoek zal worden opgebouwd uit een literatuurstudie, de bronnen zijn terug te vinden in de bibliografie.

Voor het praktische gedeelte van het onderzoek zijn er een aantal vrijwilligers gezocht met AAI honden om een interview af te leggen met een voorafgaande stress scoring. De criteria voor het selecteren van de deelnemers zijn als volgt:

- De hond en/of baasje moet een soort opleiding hebben ondergaan om als of met AAI hond te kunnen werken.
- De hond moet na het werk uit de werkomgeving worden genomen en mee naar huis gaan met het baasje.

De interviewvragen kunnen worden teruggevonden in de bijlages.

Om de interviews af te nemen, ga ik ter plaatse of wordt er gebruik gemaakt van een online video chat platform zoals Microsoft teams of google zoom, etc.

Voor dit onderzoek wordt het gedrag van 20 AAI honden geobserveerd door de eigenaar aan de hand van volgend score formulier. Deze scoring gebeurt door de eigenaar en dus ook de begeleider van de hond. De begeleider observeert de hond recht na het werk, zodra ze thuiskomen, gedurende een half uur. Het baasje zal deze scoring nog eens herhalen op een rustdag.

Zodra een gedrag dat op deze lijst staat, zich een keer voordoet, wordt het aangeduid met een X. De frequentie is bij deze studie niet in rekening gebracht.

Voor de stress scoring is de volgende lijst gebruikt, deze lijst is gebaseerd op de welfare assessment tool van Fine, A., Peralta, J., & Colver, P. (2013) Uit de paper: The development of the pet assisted therapy welfare assessment tool. Het scoringsformulier is wel aangepast om beter aan te sluiten aan het doel van deze studie.

Gedrag parameter	Specifiek gedrag	Aanwezigheid
Agressie naar mens en dier	Geen teken van agressie	
	Grommen of blaffen tijdens interactie met mensen of andere honden, aanhoudend oogcontact	
	(Schijn)aanvallen of poging tot bijten	
	Bijten	
Angst/Stress	Geen teken van angst of stress	
	Likt lippen/neus, overmatige productie van speeksel, “ongevraagd” pootjes geven, staart tussen de benen, vermijdt oogcontact	
	Maakt zich klein, janken, bibberen, is rusteloos, geïrriteerd, geeuwen	

	Zit ineengedoken, vertoont “whale eye” (de witte randen zijn zichtbaar in het oog), ontvlucht de situatie/drukte	
Enthousiasme	Kalm, geen teken van overenthousiasme	
	Extra alert, neus, oren en staart omhoog en alert, nieuwsgierig naar iets in omgeving	
	Janken uit enthousiasme, regelmatig veranderen van houding, naar interessante dingen lopen en onderzoeken	
	Moeilijk te kalmeren, ook al is de oorzaak van het enthousiasme weggenomen.	
Interactie met mensen	Zoekt mensen op, kwispelt met staart	
	Laat strelen toe maar trekt zich dan terug	
	Trekt zich volledig terug en vermijdt contact	
Interactie met honden	Negeert andere honden die aanwezig zijn, doet eigen ding, maar reageert ook niet negatief naar andere honden	
	Gaat spelen met andere honden of neemt deel aan een positieve interactie met deze honden	
	Reageert geïrriteerd naar andere honden, laat ze niet in de buurt komen, laat tanden zien of gromt als ze in de buurt komen.	
	Valt zelf andere honden aan, grommen, tanden laten zien.	
Gehoorzaamheid	Luistert goed naar commando's	
	Twijfelt kort voordat hij luistert naar het commando, likt lippen, geeuwt, krabt voordat hij het commando uitvoert	
	Veel overtuiging nodig voordat het commando wordt uitgevoerd, jankt, vermijdt oogcontact	
	Negeert het commando volledig	
Vermoeidheid	Ziet er fris en actief uit, is actief uit zichzelf	
	Trekt zich terug en zoekt rust op, toont geen interesse in de activiteiten in de omgeving, doet zijn eigen ding.	
	Ligt ergens teruggetrokken, ligt neer en beweegt bijna niet, wilt niet deelnemen in een activiteit.	
Reactiviteit	Reageert niet op luide geluiden of onvoorspelbare of plotse bewegingen.	
	Beweegt licht als er een vreemde stimuli plaatsvindt. (luid geluid, plotse beweging etc.)	
	Springt op of blaft bij vreemde stimuli	
	Loopt weg of springt tegen mensen bij vreemde stimuli	

De interpretatie van het gedrag gebeurde aan de hand van dit schema:

Gedrag parameter	Specifiek gedrag	Stress score
Agressie naar mens en dier	Geen teken van agressie	0
	Grommen of blaffen tijdens interactie met mensen of andere honden, aanhoudend oogcontact	2
	(Schijn)aanvallen of poging tot bijten	2
	Bijten	2
Angst/Stress	Geen teken van angst of stress	0
	Likt lippen/neus, overmatige productie van speeksel, “ongevraagd” pootjes geven, staart tussen de benen, vermijdt oogcontact	1
	Maakt zich klein, janken, bibberen, is rusteloos, geïrriteerd, geeuwen	2
	Zit ineengedoken, vertoont “whale eye” (de witte randen zijn zichtbaar in het oog), ontvlucht de situatie/drukke	2
Enthousiasme	Kalm, geen teken van overenthousiasme	0
	Extra alert, neus, oren en staart omhoog en alert, nieuwsgierig naar iets in omgeving	1
	Janken uit enthousiasme, regelmatig veranderen van houding, naar interessante dingen lopen en onderzoeken	2
	Moeilijk te kalmeren, ook al is de oorzaak van het enthousiasme weggenomen.	2
Interactie met mensen	Zoekt mensen op, kwispelt met staart	0
	Laat strelen toe maar trekt zich dan terug	1
	Trekt zich volledig terug en vermijdt contact	2
Interactie met honden	Negeert andere honden die aanwezig zijn, doet eigen ding, maar reageert ook niet negatief naar andere honden	0
	Gaat spelen met andere honden of neemt deel aan een positieve interactie met deze honden	0
	Reageert geïrriteerd naar andere honden, laat ze niet in de buurt komen, laat tanden zien of gromt als ze in de buurt komen.	1
	Valt zelf andere honden aan, grommen, tanden laten zien.	2
Gehoorzaamheid	Luistert goed naar commando's	0
	Twijfelt kort voordat hij luistert naar het commando, likt lippen, geeuwt, krabt voordat hij het commando uitvoert	1
	Veel overtuiging nodig voordat het commando wordt uitgevoerd, jankt, vermijdt oogcontact	2
	Negeert het commando volledig	2
Vermoeidheid	Ziet er fris en actief uit, is actief uit zichzelf	0

Reactiviteit	Trekt zich terug en zoekt rust op, toont geen interesse in de activiteiten in de omgeving, doet zijn eigen ding.	1
	Ligt ergens teruggetrokken, ligt neer en beweegt bijna niet, wilt niet deelnemen in een activiteit.	2
	Reageert niet op luide geluiden of onvoorspelbare of plotse bewegingen.	0
	Beweegt licht als er een vreemde stimuli plaatsvindt. (luid geluid, plotse beweging etc.)	1
	Springt op of blaft bij vreemde stimuli	2
	Loopt weg of springt tegen mensen bij vreemde stimuli	2

Interpretatie per categorie:

0 = Geen stress

1 = Milde stress

2 = Aanzienlijk veel stress

Interpretatie over heel de scoring in deze studie:

Honden die over de hele scoring enkel nullen scoren, geven geen indicaties dat ze stress zouden ervaren. Deze honden worden als stressloos geïnterpreteerd.

De resultaten van honden die maximaal bij twee categorieën een 1 scoren en nergens een 2 scoren, worden geïnterpreteerd als minimale stress.

De resultaten van honden die bij meer dan twee categorieën een 1 scoren of een 2 scoren op één of meerdere categorieën, worden geïnterpreteerd als aanzienlijk veel stress.

4 Resultaten

Observaties op een rustdag:

Van de 20 deelnemende AAI honden vertoonde geen enkele hond tekenen van agressie naar mensen op zowel rust als werkdagen. Op een rustdag vertoonden 15 van de 20 honden geen stress signalen en de andere 5 vertoonden slechts tekenen van minimale stress.

Figuur 1 toont hoeveel honden geen stress signalen vertoonden, minimale stress of aanzienlijk veel stress vertoonden op een dag dat zij niet werden ingezet als therapiedier. (N =20)

De 5 honden die volgens de scoring minimale stress zouden ervaren, hebben minstens bij één en maximaal bij twee categorieën een score van 1 gekregen en geen score van 2 gekregen bij het observatiemoment. Bij 2 van de 5 honden die minimale stress vertoonden, was de stress een reactie op een vreemde of plotse stimuli. Bij de andere 2 honden die op een rustdag milde stress vertoonden, uitte het zich in extra alert en enthousiast gedrag. Bij de vijfde hond, was er sprake van een combinatie van wat angstiger gedrag zoals het likken aan de lippen en het reageren op vreemde stimuli.

Observaties na een werkdag:

Bij 6 van de 20 deelnemende honden werden er geen stress signalen geobserveerd na een werkdag. Bij 6 van de 20 deelnemende honden werden er signalen van minimale stress geobserveerd. En bij de resterende 8 honden werden er tekenen van aanzienlijk veel stress geconstateerd.

Figuur 2 toont hoeveel honden geen stress signalen vertoonden, minimale stress of aanzienlijk veel stress vertoonden bij thuiskomst na een dag te werken als therapiedier. (N =20)

Bij 2 van de 6 honden met minimale stress, waren er slechts tekenen van vermoeidheid. Bij 2 andere honden met minimale stress, was er sprake van een combinatie van gedrag typerend voor vermoeidheid en veranderde hun gewoonlijke interactiepatroon met mensen of andere honden. Dit uitte zich in zichzelf actief afzonderen en rust op zoeken, weg van andere mensen of dieren. Bij 1 van de andere honden die tekenen van minimale stress vertoonde, lag de nadruk op een verhoogde alertheid en een milde schrikreactie bij een vreemde stimuli. En bij de laatste hond was er spraken van wat angstig gedrag, meer bepaald het likken van de lippen, in combinatie met een verhoogde alertheid.

De 8 resterende honden vertoonde tekenen van aanzienlijk veel stress tijdens het observatie moment. Deze honden scoorden minstens bij 3 categorieën een 1 of bij één of meerdere categorieën een 2. Er werd bij geen enkele hond agressie geobserveerd, zowel niet naar mensen als naar andere honden. Maar bij 6 van de 8 honden werden er wel tekenen van

vermoeidheid geobserveerd. 4 van deze honden trokken zich actief terug en leken geen interesse te hebben om van deze rustplaats af te komen, hiervan vermeden ook 3 honden contact met mensen of andere honden.

Bij 7 van de 8 honden die volgens de scoring aanzienlijk veel stress zouden ervaren, werd er een vorm van angstig gedrag geobserveerd. Dit gedrag varieerde tussen het likken aan de lippen, rusteloos gedrag, geeuwen, het vertonen van “whale eyes” of janken. 4 van deze 8 honden scoorden op deze categorie een 2, wat op zichzelf al als aanzienlijk veel stress wordt beschouwd in dit onderzoek.

2 van de 8 honden met aanzienlijk veel stress vertoonden juist gedrag van overenthousiasme. Ze waren veel alerter en nieuwsgieriger dan anders en waren onrustig. En bij twee andere honden werd er een vermindering in de gehoorzaamheid geconstateerd. De honden hadden beiden meer overtuiging dan anders nodig om een commando uit te voeren.

5 van de 8 honden leken ook reactiever op vreemde stimuli na een werkdag dan op een rustdag. Ze reageerden alle 5 minstens 1 score hoger, dan op de rustdag.

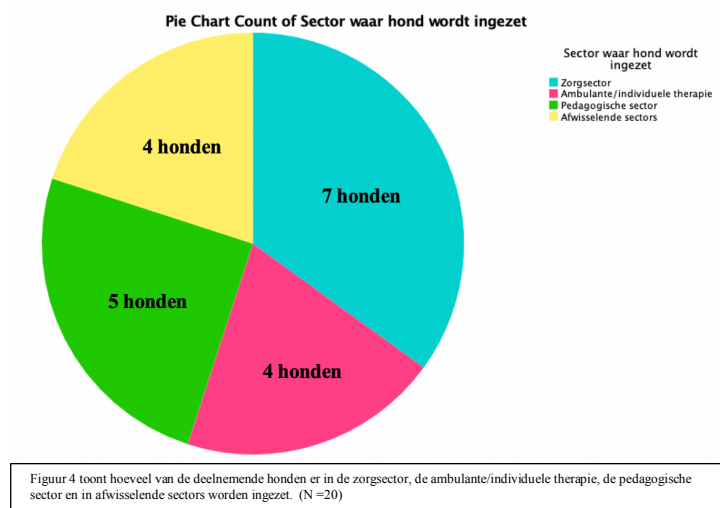
Het interview:

De deelnemende honden werden in verschillende sectoren ingezet. Zoals in figuur 4 te zien is, werden er 4 honden ingezet in ambulante en individuele therapie sessies. 5 honden werden in de pedagogische sector ingezet, waaronder in het bijzonder onderwijs, in leefgroepen etc. 7 honden werden ingezet in de zorgsector, waaronder in

ouderlingen tehuizen, ziekenhuizen etc. En 4 honden werden in verschillende sectoren ingezet. Dit was meestal een combinatie van de hierboven genoemde sectoren. Maar er was ook 1 hond die soms ingezet werd voor een vorm van gedragstherapie voor andere honden. Deze hond begeleidde dus zowel mensen als andere honden.

Het viel op dat alle 4 de honden die in afwisselende settings werden ingezet, allemaal tekenen vertoonden van aanzienlijk veel stress. En 2 van deze honden, vertoonden al signalen van minimale stress op een rustdag.

Uit het interview is gebleken dat de begeleiders allemaal een eigen manier hebben voor het beperken van stress voor hun hond. Maar deze manieren konden allemaal ingedeeld worden in 2 categorieën, namelijk preventief actie ondernemen om stress te voorkomen en actief

inspelen op de stress signalen van de hond om de oorzaak van de stress te kunnen wegnemen of een mogelijkheid te geven om de hond zich te laten ontladen.

Beide manieren zorgden volgens de eigenaars voor goede resultaten op vlak van het beperken van stress. De begeleiders die voornamelijk focusten op het inspelen op de stress signalen gaven allemaal aan dat hun hond na een stress beperkende interventie snel weer kalmeerde en ontladde. Ze ervoeren allemaal dat in geval van acute stress tijdens de werksessies de stress signalen van de hond stopten zodra de oorzaak van de stress was weggenomen of als de hond even mocht ontladen met een ontladingsactiviteit. Deze ontladingsactiviteiten waren bijvoorbeeld; speuroefeningen, snuffelmatten, rusten op eigen afgezonderde plekje, spelen met een bal etc.

Hoewel het ingrijpen zodra stress zich voordoet, het stressniveau van de hond wel onder controle lijkt te houden. Er was op de score formulieren te zien dat er over het algemeen toch meer werkstress mee naar huis genomen werd door de honden. 13 van de 20 honden werden ingezet in AAI onder begeleiding van een begeleider die probleemoplossend te werk ging op vlak van stress beperken. Zij baseerden zich op de lichaamstaal van de hond om stress te herkennen en hierop te reageren door de oorzaak van de stress weg te nemen of door de hond even te laten ontladen. De andere 7 honden, werkten met een begeleider die voornamelijk preventief te werk ging op vlak van stress beperking. Zij pasten hun kennis en ervaring toe om mogelijke stresssituaties te vermijden.

Bijvoorbeeld 1 begeleider wist uit ervaring dat haar hond een bepaalde activiteit gemakkelijk voor 30 minuten kon uitvoeren, zonder hier stress van te krijgen of gefrustreerd te geraken. Rekening houdend met mogelijke bijkomende factoren, werd die activiteit nooit langer dan 20 minuten uitgeoefend. Ze bleef door deze manier van werken ruim binnen de grenzen van haar hond. Andere preventieve strategieën hielden uitgebreide afspraken met de cliënten in, over hoe ze zich horen te gedragen in de buurt van de hond, maar ook vaste rusttijden voor de hond en een strikte routine. Anderzijds werd er dag per dag bekeken of de hond wel in staat was om mee te gaan werken, bij de minste twijfel omwille van het weer, de gezondheid van de hond of de reactie van de hond bij het vertrek, werd de hond niet meegenomen. Sommige begeleiders pasten de werkomgeving aan.

De honden met de begeleiders die een preventieve aanpak hanteerden, vertoonden aanzienlijk minder stress signalen na de werkdag. 6 van de 7 honden, waarvan de eigenaar preventief werkte op vlak van stress beperking, vertoonden geen stress signalen na een dag werken. En de laatste hond vertoonde slechts minimale stress. Terwijl de 13 honden van de begeleiders die een probleemoplossende aanpak hebben, allemaal een vorm van stress vertoonden tijdens de scoring. 5 van de 13 vertoonden minimale stress en de overige 8 vertoonden tekenen van aanzienlijk veel stress.

Manier van stressvermindering * Stressniveau na een werkdag Crosstabulation

Count

		Stressniveau na een werkdag			Total
		Geen stresssignalen	Minimale stress	Aanzienlijk veel stress	
Manier van stressvermindering	Preventief	6	1	0	7
	Probleemoplossend	0	5	8	13
Total		6	6	8	20

Figuur 3 toont de hoeveelheid honden per stresscategorie; geen stress signalen, minimale stress en aanzienlijk veel stress in verhouding tot de manier van stressvermindering van de begeleider. (N=20)

De begeleiders die zich focusten op het preventief voorkomen van stress situaties, ervoeren veel minder stress tijdens de werksessies en moesten dan ook veel minder vaak ingrijpen om stressoren weg te nemen of de hond zich te laten ontladen. Bij het bevragen naar situaties waarbij ze als begeleider stress hadden opgemerkt bij hun hond, konden deze mensen opmerkelijk minder voorbeelden geven. Terwijl de mensen die ingrepen, zodra de hond aangaf stress te ervaren, juist heel veel voorbeelden konden geven over welke situaties of dingen die in het verleden al eens stress hadden veroorzaakt.

5 Discussie

Na dit onderzoek zijn er toch een paar waardevolle bevindingen boven gekomen, die als een basis zouden kunnen dienen voor verder onderzoek in de toekomst. Dit onderzoek was te kleinschalig om de resultaten te generaliseren naar alle AAI honden. Maar het geeft wel een goede indicatie over het huidige welzijn van sommige therapiehonden en of het nuttig zou zijn om in de toekomst toch nog uitgebreid onderzoek te doen, naar bepaalde dingen die aan bod komen in dit onderzoek.

In België is er helaas geen wetgeving rond Animal Assisted Interventions (Vlaamse overheid, z.d.). Er is bijvoorbeeld geen vereiste opleiding nodig om AAI of meer specifiek AAT te mogen aanbieden. De beroepstitel therapeut is niet beschermd (Psychologencommissie, 2019). Dit wil zeggen dat iedereen zichzelf therapeut en zijn hond een therapiehond mag noemen en hiermee Animal Assisted Therapy, of Coaching sessies mag aanbieden. Ook voor de honden is er geen opleiding of screening vereist, voordat ze als therapie-hond mogen werken. In de praktijk betekent dit dus dat er heel wat mensen therapiesessies aanbieden al dan niet met hun dieren, zonder dat ze hier de juiste opleiding voor hebben gevolgd. Niet elke therapeut of therapiedier begeleider heeft dus voldoende kennis om correct therapie te geven of om het welzijn van de hond voldoende te kunnen beschermen. Uit dit onderzoek is duidelijk gebleken dat de begeleider van de hond een uitgebreide kennis moet hebben over onder andere zoönosen en parasitaire gevaren, hondengedrag en de interpretatie van gedragssignalen, de noden van een hond, stresspreventie, trainingsmethoden etc. om het welzijn van de hond optimaal te kunnen bewaken. Om eerlijke diensten aan te bieden aan cliënten onder de naam therapie, zou een wettelijke verplichtte opleiding in de psychologie of therapie, ook aan te raden zijn. Maar helaas is dat tot op heden nog niet wettelijk vereist.

Veel mensen die AAI aanbieden, hebben wel een soort opleiding gevolgd, al dan niet met hond. En er zijn wel heel wat instanties die opleidingen voor mens en dier aanbieden. Doordat er geen verplichtte studie is, die je moet volgen voordat je therapie met een dier mag geven, is er een enorm verschil in kwaliteit tussen de verschillende opleidingen die worden aangeboden (Zorgbeest, z.d.). Iedereen is vrij om een school of een andere onderwijsinstelling op te starten en les te geven. Om de kwaliteit te garanderen moet deze instantie wel erkend worden door de Vlaamse overheid om officiële studiebewijzen te kunnen uitreiken en subsidies te krijgen (Vlaamse overheid, z.d.). Dit betekent echter niet dat elk certificaat een officieel studiebewijs is en erkend wordt als studiebewijs door de Vlaamse overheid. De opleiding voldoet dan ook niet altijd aan de kwaliteitsvoorwaarden. Het is daarom aan te raden om bij het uitkiezen van een studie te controleren of deze door de overheid erkend is.

Ook voor de training van de hond, is het aan te raden om wat opzoekwerk te doen naar de hondentrainer. De beroepstitel hondentrainer is namelijk ook geen beschermde titel en ook hier kan dus iedereen beslissen om honden te trainen, zonder dat ze noodzakelijk een grondige opleiding hebben gehad (Psychologencommissie, 2019). Als de hond na zo een opleiding bij een hondentrainer een certificaat of “diploma” krijgt, wil dit niet altijd zeggen

dat de hond dan ook voldoende is voorbereid om in “Animal Assisted Interventions” te worden ingezet. Het garandeert ook niet dat uw hond voldoende gescreend is en geschikt is bevonden om te werken als therapiehond.

Door het gebrek aan wetgeving rond AAI, zijn er ook geen wetten rond het beschermen van het welzijn van de dieren die ingezet worden voor AAI. In principe kunnen de honden 24/7 ingezet worden om te werken, zonder rekening te houden met het welzijn. Men moet volgens de wet betreffende de bescherming van het dierenwelzijn er wel voor zorgen dat het dier voorzien wordt van de nodige middelen om aan hun fysiologische en ethologische behoeften te voldoen. En de eigenaar is verplicht om naar gelang de hond zijn gezondheidstoestand en zijn graad van ontwikkeling, aanpassing of domesticatie, aangepaste voeding, verzorging en huisvesting te verschaffen (Vlaamse overheid, z.d.). Maar werklast en mogelijk lijden door stress is hier niet uitdrukkelijk besproken.

Er is echter een probleem want stress is subjectief en moeilijk te meten, dit maakt dat verschillende studies contraderende resultaten bekomen wat betreft de aanwezigheid van stress bij AAI honden (Foltin, 2021). Veel studies zoals die van Haverbeke et al. (2008) wordt de cortisol in het speeksel gebruikt als parameter om stress te meten. Echter uit onderzoek zoals dat van Samaras et al. (2021) is gebleken dat niet alle cortisol een goede parameter is voor alle vormen van stress. Samaras et al. (2021) stelde vast dat circulerende cortisol geen accurate parameter is voor chronische stress. De cortisol in speeksel of bloed is een momentopname en dus geen goede indicatie voor chronische stress. Dit onderzoek was uitgevoerd op vissen en hieruit bleek dat cortisol in de schubben een veel betere indicatie is voor chronische stress. Op basis van onder meer deze bevinding kunnen we ons gaan afvragen hoe betrouwbaar cortisol is om stress te bepalen. Onderzoek naar cortisol levels in het haar bij honden zijn wellicht iets betrouwbaarder zijn op vlak van het meten van chronische stress (Roth et al., 2016). Dit zou ook een reden kunnen zijn dat de resultaten zo contraderen vergeleken met de studies die meer op gedrag zijn gebaseerd.

De beperkte kennis over de invloed van AAI op het welzijn van het dier en het gebrek aan kennis over wanneer en hoeveel stress dieren ervaren, is waarschijnlijk één van de redenen waarom er nog geen echte wetgeving rond bestaat. Interesse en onderzoek hiernaar is steeds meer aan het opkomen. En enkele instanties die zich bezig houden met AAI hebben al verschillende richtlijnen opgesteld om zo toch te proberen om het welzijn van de dieren te bewaken zoals zorgbeest (z.d.) en IAHAIO (z.d.).

Op de eerste plaats zouden er met de juiste richtlijnen/wetgeving al geen stressgevoelige honden meer worden ingezet in AAI (Monfillo et al., 2015). En door een verplichtte opleiding voor zowel begeleider als hond, met verschillende aspecten zoals de interpretatie van hondengedrag, ziektes, veiligheid, trainingstechnieken etc. gaat de begeleider in staat zijn om het welzijn van de hond te bewaken en in te grijpen indien nodig. Een vastgelegde werkduur en regels rond de locatie gaan er ook voor zorgen dat de dieren niet uitgebuit worden en onder goede werkomstandigheden worden ingezet in AAI (Winkel et al., 2020).

Er is echt nood aan een goede wetgeving hierrond, want op de moment zijn er dus helemaal geen regels (Vlaamse overheid, z.d.), waardoor de dieren soms als gebruiksvoorwerp worden gebruikt en er niet voldoende rekening wordt gehouden met hun welzijn en algemene noden.

Stress is misschien wel één van de meest onderschatte welzijnsproblemen bij AAI honden (Grigg et al., 2021). Uit de literatuurstudie is duidelijk gebleken dat chronische stress voor veel psychische en gezondheidsproblemen kan zorgen bij zowel mens als dier. Het onderzoek van onder anderen Beerda et al. (1997) besprak de gevolgen van chronische stress op gedrag, immunologisch en fysiologisch vlak. Zo gaan honden die blootgesteld zijn aan chronische stress vaak extremer en onvoorspelbaarder reageren op stimuli (Grigg et al., 2021), wat voor onveilige situaties kan zorgen in AAI settingen. Maar ook het immuunsysteem verzwakt door chronische stress (Beerda et al., 1997). En het cardiovasculair stelsel wordt extra belast, doordat de natuurlijke stressrespons van het lichaam ervoor zorgt dat het hart sneller klopt en de vaten uitzetten om het bloed naar de juiste spieren te pompen, zodat het individu kan vluchten of vechten. De hormonen geraken helemaal uit balans en de nieren en het gastro-intestinaal stelsel krijgen in periodes van stress minder bloedtoevoer. Als dit te lang aanhoudt zoals bij chronische stress zullen er verschillende klachten ontstaan (Colville et al., 2015). Stress speelt dus een enorm grote rol in het welzijn van een dier.

Het is dus van uiterst belang dat als honden of andere dieren worden ingezet in potentieel stressvolle situaties zoals bij AAI. Er alles aan gedaan moet worden om de stress te vermijden en te beperken. Maar om dit te kunnen, moeten de begeleiders de oorzaken van stress kunnen herkennen (Meintz et al., 2018).

De stimuli die stress veroorzaken zijn voor elke hond anders, maar ze kunnen over het algemeen ingedeeld worden in twee categorieën, namelijk negatieve interacties tussen individuen en omgevingsfactoren (Serpell et al., 2010).

Een interactie wordt als stressvol of negatief ervaren als er geen rekening wordt gehouden met de verschillende persoonlijke zones van een hond. Zoals eerder besproken, wordt niet iedereen getolereerd in bepaalde zones en moet er vooral worden af gegaan op de lichaamstaal van het dier, om te bepalen of men de toestemming heeft om een bepaalde zone te betreden. Betreedt een individu een zone zonder daar toestemming voor te hebben, dan zorgt dit voor stress bij het dier (Fredrickson-MacNamara et al., 2010). Ook hier is het dus uiterst belangrijk dat de begeleider en liefst ook de cliënt weet hoe de lichaamstaal van een hond moet worden geïnterpreteerd (Serpell et al., 2010). Maar de begeleider speelt hier de belangrijkste rol en is verantwoordelijk voor het bewaken van het welzijn van de hond en hoort als een soort tolk te fungeren tussen de cliënt en de hond (Mignot et al., 2022).

De omgevingsfactoren zijn vaak ook een grote bron van stress bij honden. En vooral de onvoorspelbaarheid van deze factoren zorgt voor stress, dit bleek uit een onderzoek analyse van Clark et al. (2020). Zij concludeerde ook dat niet persé het “therapie geven” voor stress zorgt bij de honden. Juist de verschillende andere (omgevings)factoren zoals; de frequentie

en de duur van de sessies, het transport, onvoorspelbare gebeurtenissen, het karakter van de deelnemers en de ervaring en de training van de hond, blijken de grootste invloed op de stress van de honden te hebben (Clark et al., 2020).

De resultaten van de gedragsscore in dit onderzoek, bevestigen ook dat onder de juiste omstandigheden en met de nodige aanpassingen de honden geen werkstress mee naar huis nemen. Want toch 6 van de 20 deelnemende honden vertoonden geen stress signalen thuis na een werkdag. De eigenaars van deze honden, besteedden telkens veel aandacht aan het aanpassen van de omgeving en het voorkomen van stresssituaties. Terwijl de eigenaars die minder aandacht schonken aan het aanpassen van de omgeving en stresspreventie, hun honden, allemaal tekenen van minimale stress of aanzienlijk veel stress vertoonden. Stresspreventie lijkt dus veel effectiever in het stressvrij houden van de hond, dan de probleemoplossende aanpak, waarbij er als de hond stress signalen laat zien er hier op ingespeeld wordt door de stressor weg te nemen of de hond zich te laten ontladen.

Over het algemeen is er in dit onderzoek toch wel behoorlijk wat stress geobserveerd bij de honden na een werkdag. Bij 6 van de 20 honden is er minimale stress vastgesteld en bij de overige 8 honden is er zelfs aanzienlijk veel stress geobserveerd. Er kan dus worden gesteld dat er toch een groot risico is op chronische stress bij AAI honden en hier moet nog veel meer en dieper onderzoek naar gedaan worden. In dit onderzoek, werd bekeken of honden net als mensen ook risico lopen op een burn out. Want als er gekeken wordt naar de werking van de hersenen, zijn er toch opmerkelijke gelijkenissen tussen een mensenbrein en een dierenbrein (Panksepp, 2004)

Panksepp heeft in zijn verschillende studies de aanwezigheid van 7 basisemoties en hun corresponderende hersendelen kunnen aantonen. Deze 7 basis emoties liggen bij zowel mens als dier aan de basis van de meeste bevredigingen en lijden van een individu. Ze bepalen de reactie op bepaalde stimuli en hoe het dier zich hierbij voelt. Ze spelen dus een grote rol in het mentale welzijn (Panksepp, 2010). Panksepp heeft kort gezegd bewezen dat de hersenen van een dier en de hersenen van een mens op een gelijkaardige manier functioneren en dat mensen en dieren deze emoties op een gelijkaardige manier ervaren (Panksepp, 2010).

De systemen zoals "FEAR, RAGE" en "PANIC", zorgen bij zowel mens als dier voor een negatief gevoel of een gevoel van ongemak (Panksepp, 2004). De systemen "FEAR" en "RAGE" in Panksepp vinden hun oorsprong in het sympathische zenuwstelsel dat door middel van stress reageert met een vlucht- of vechtreactie. Kortom als de systemen "FEAR" en "RAGE" actief zijn, is er sprake van stress. Maar ook het "PANIC" systeem veroorzaakt een duidelijk gevoel van ongemak en dus stress (Panksepp, 2004). Panksepp heeft met het "PANIC" systeem ook kunnen bewijzen dat dieren rouwen. In verschillende culturen, wordt het gevoel van iemand dierbaar verliezen vaak vergeleken met fysieke pijn. Uit onderzoek is gebleken dat dezelfde hersendelen die geactiveerd worden bij het ervaren van fysieke pijn, ook geactiveerd worden bij het ervaren van groot verdriet, rouwen, sociale uitsluiting en depressie (Panksepp, 2003).

Therapiehonden die worden ingezet in bejaardentehuizen of in ziekenhuizen, worden constant geconfronteerd met mensen die komen en gaan of zelfs sterven. Vooral als de honden voor een langere periode bij dezelfde mensen worden ingezet. Is er een mogelijkheid dat de honden zich gaan hechten aan bepaalde mensen en hier een band mee vormen. Een plots overlijden of het plotse vertrek van één van deze mensen, gaat door het "PANIC" systeem voor negatieve gevoelens zorgen bij het dier, die in extreme gevallen als fysieke pijn ervaren kunnen worden. Pijn en over het algemeen ongemak, kan worden geïnterpreteerd als een vorm van stress. Therapiehonden in deze settings worden veel meer blootgesteld aan gevoelens van het PANIC of GRIEF" systeem en dus stress. Ook is het bewezen dat honden stress kunnen herkennen op basis van geur, zij worden dus constant geconfronteerd met de stress van de mensen rondom hen (Wilson et al., 2022). Men kan zich dus de vraag stellen of AAI in deze sectoren wel ethisch verantwoord is voor het dier dat hiervoor wordt ingezet.

Maar ook als er gekeken wordt naar de psychische problemen die dieren kunnen ontwikkelen als gevolg van chronische stress of trauma, valt het op dat er opmerkelijke gelijkenissen zitten, met de veel voorkomende psychische problemen bij mensen. Verschillende vergelijkende studies bij mensen en dieren over de neurologische substraten die aan de basis liggen voor de normale gedragsmatige, fysiologische en emotionele reacties, hebben een goed inzicht gegeven in de overeenkomsten tussen de werking van het brein bij mens en dier (Hoffman, 2016). De bevindingen van de onderzoeken omtrent de gelijkenissen tussen angststoornissen en depressie (Hoffman, 2019), OCD (Hoffman, 2016), fobiën (Luno et al., 2019), maar ook autisme (Galambos et al., 2021) en ADHD (Gonzalez-Martinez et al., 2023) bij honden en mensen, bevestigen de gelijkenissen tussen de werking van een menselijk brein en een dierlijk brein. Er kan dus niet worden uitgesloten dat dieren die worden ingezet in een soort werksituatie, geen gevaar lopen op het ontwikkelen van een burn-out. Aangezien langdurige blootstelling aan stress, ook bij dieren tot verschillende psychische problemen kan leiden zoals angst en uiteindelijk depressie en OCD (Hoffmann, 2016), is het niet mogelijk om uit te sluiten dat honden door werkgerelateerde stress geen burn-out kunnen ontwikkelen. Verder onderzoek hiernaar is zeker aan te raden.

Wat het omgaan met stress betreft, is dit een heel persoonlijk gegeven dat af hangt van het individu. Elk individu heeft zijn eigen copingmechanismen. En sommige honden kunnen beter met stress om dan anderen, hier moet dan vooral rekening mee gehouden worden bij het selectieproces (Winkle et al., 2020). Maar er is 1 copingmechanisme waar de begeleider op zou kunnen inspelen, om sneller stress te herkennen en hierop te kunnen inspelen. Honden gaan normaal gezien bij een stresssituatie, zich wenden tot hun vertrouwenspersoon (Serpell, 2010), in het geval van AAI zal dit de begeleider zijn. Dit doen ze door naar deze persoon toe te gaan of oogcontact te maken, en vragen zo als het waren om hulp. Als hier niet op wordt gereageerd door de stressor weg te nemen, zal dit gedrag stilaan uitdoven, maar als men hier steeds op reageert en de hond uit de stress situatie wordt gehaald als hij/zij bij de begeleider "om hulp vraagt", wordt dit gedrag juist gestimuleerd (McConnell & Fine, 2010).

Dit copingsmechanisme kan worden aangemoedigd door hier correct op te reageren. Als de hond zich tot de begeleider wendt in stress situaties en de begeleider reageert hierop door de stress weg te nemen is dit een vorm van negatieve bekrachtiging.

De hond wordt beloond door een negatieve stimuli weg te nemen, hierdoor gaat de hond volgens het principe van operante conditionering van Skinner dit gedrag vaker stellen. Op deze manier wordt er meer controle en gerustheid aan de hond gegeven. De hond kan ten allen tijden aangeven dat hij/zij de situatie wilt verlaten of dat de situatie moet worden aangepast om de hond terug comfortabel te maken. Dit signaal zou uiteindelijk zo kunnen worden geconditioneerd dat het dier dit als meest gebruikte copingmechanisme gaat inzetten. Dit zou voor een nieuwe opportuniteit kunnen zorgen voor de begeleider om te documenteren van welke stimuli de hond stress ervaart. En zo kan de begeleider in de toekomst nog voordat deze situatie zich voordoet al ingrijpen. Deze preventieve werking, zou wellicht een oplossing kunnen bieden om een groot deel van de stress te voorkomen in plaats van te wachten tot de stress zich voordoet en daar dan pas op in te spelen.

Om hier nog verder op in te gaan, zou er gebruik kunnen worden gemaakt van het principe van een “stop button” (Verbouw, 2023). Uit een interview met Marie Verbouw, die al vele jaren ervaring heeft met het trainen van verschillende diersoorten, kwam het idee om door middel van een stop signaal de honden de volledige controle te geven over wanneer ze een activiteit willen stopzetten. Door middel van positieve bekrachtiging en eventueel clicker training kan er een beweging worden aangeleerd, die indiceert dat de activiteit gedaan is of gaat stoppen. Bijvoorbeeld de hond die met zijn neus de knie van de begeleider aan tikt. Het stop gebaar zou eerst als een vorm van target training worden aangeleerd aan de hond. En vervolgens zou het elke keer uitgevoerd worden aan het einde van een werk activiteit en opgevolgd worden door een beloning en rust. Uiteindelijk gaan de honden die beweging associëren met het einde van de activiteit en kunnen ze zelf de activiteit stopzetten, wanneer ze willen. Het is dan wel uiterst belangrijk dat als de hond dit specifieke gedrag vertoont, er onmiddellijk gestopt moet worden met de activiteit.

De “stop button” is geen oplossing voor alle stress, maar het zou een meerwaarde kunnen geven, omdat de hond meer controle krijgt over de situatie. Ook hier is meer onderzoek naar aangeraden.

Besluit

Uit de literatuurstudie blijkt dat chronische stress ernstige gevolgen heeft voor het welzijn en de gezondheid van het dier zoals te zien is in de studies zoals dat van Beerda et al. (1997). En uit dit onderzoek kan geconcludeerd worden dat er wel wat AAI honden zijn, die stress van het werk mee naar huis nemen.

Maar uit de scoring en het interview lijkt het erop dat als de begeleider veel tijd spendeert aan het preventief voorkomen van stresssituaties, door de omgeving aan te passen, rekening te houden met de grenzen van het dier, de cliënten voldoende inlicht over hoe ze zich horen te gedragen bij de hond etc., er veel stress vermeden kan worden. Bij 5 van de 6 honden van deze begeleiders, werden er in dit onderzoek, geen stresssignalen na het werk geobserveerd. Slechts 1 van de 6 honden van de begeleiders met een preventieve stress aanpak, scoorde minimale stress. Terwijl de andere honden allemaal een vorm van stress ondervonden na het werk. Namelijk 6 honden scoorden minimale stress en de overige 8 scoorden aanzienlijk veel stress. Probleemoplossend de stress aanpakken als het zich voordoet lijkt op basis van dit onderzoek onvoldoende als enige manier van stress beperking. Want deze honden ondervonden thuis na het werk allemaal een vorm van stress.

Dit onderzoek bevestigt het belang van de rol van de begeleider zoals onder andere Townsend & Gee, (2021) hadden aangetoond. Dit onderzoek suggereert dat een combinatie van beide strategieën moet worden ingezet, met de focus op het preventief vermijden van stress. De situaties waarbij toch op de moment zelf moet worden ingegrepen, kunnen als een leermoment worden gezien, om toe te passen in de toekomst en zo gelijkaardige situaties te voorkomen.

Trainingsprincipes zoals de “stop button”(Verbouw, 2023) of de operante conditionering (Skinner) van het copingmechanisme waarbij de hond de begeleider gaat benaderen bij stress, zouden mits meer uitgebreider onderzoek eventueel een bijdrage kunnen leveren in opleidingen voor AAI honden. Zodat de hond de controle heeft over hoe lang en aan welke activiteiten de hond wilt deelnemen.

Aangezien deze studie maar een klein aantal deelnemers had, is verder onderzoek vereist om deze resultaten al dan niet te kunnen veralgemenen naar alle AAI honden. Deze studie wijst er wel op dat verder onderzoek noodzakelijk is.

Lijst van tabellen en figuren

Lijst van tabellen

1. Gedrag-scoring die de baasjes/begeleiders van de therapiehond moesten invullen.

Gedrag parameter	Specifiek gedrag	Aanwezigheid
Agressie naar mens en dier	Geen teken van agressie	
	Grommen of blaffen tijdens interactie met mensen of andere honden, aanhoudend oogcontact	
	(Schijn)aanvallen of poging tot bijten	
	Bijten	
Angst/Stress	Geen teken van angst of stress	
	Likt lippen/neus, overmatige productie van speeksel, “ongevraagd” pootjes geven, staart tussen de benen, vermijdt oogcontact	
	Maakt zich klein, janken, bibberen, is rusteloos, geïrriteerd, geeuwen	
	Zit ineengedoken, vertoont “whale eye” (de witte randen zijn zichtbaar in het oog), ontvlucht de situatie/drukke	
Enthousiasme	Kalm, geen teken van overenthousiasme	
	Extra alert, neus, oren en staart omhoog en alert, nieuwsgierig naar iets in omgeving	
	Janken uit enthousiasme, regelmatig veranderen van houding, naar interessante dingen lopen en onderzoeken	
	Moeilijk te kalmeren, ook al is de oorzaak van het enthousiasme weggenomen.	
Interactie met mensen	Zoekt mensen op, kwispelt met staart	
	Laat strelen toe maar trekt zich dan terug	
	Trekt zich volledig terug en vermijdt contact	
Interactie met honden	Negeert andere honden die aanwezig zijn, doet eigen ding, maar reageert ook niet negatief naar andere honden	
	Gaat spelen met andere honden of neemt deel aan een positieve interactie met deze honden	
	Reageert geïrriteerd naar andere honden, laat ze niet in de buurt komen, laat tanden zien of gromt als ze in de buurt komen.	
	Valt zelf andere honden aan, grommen, tanden laten zien.	
Gehoorzaamheid	Luistert goed naar commando's	

	Twijfelt kort voordat hij luistert naar het commando, likt lippen, geeuwt, krabt voordat hij het commando uitvoert	
	Veel overtuiging nodig voordat het commando wordt uitgevoerd, jankt, vermijdt oogcontact	
	Negeert het commando volledig	
Vermoeidheid	Ziet er fris en actief uit, is actief uit zichzelf	
	Trekt zich terug en zoekt rust op, toont geen interesse in de activiteiten in de omgeving, doet zijn eigen ding.	
	Ligt ergens teruggetrokken, ligt neer en beweegt bijna niet, wilt niet deelnemen in een activiteit.	
Reactiviteit	Reageert niet op luide geluiden of onvoorspelbare of plotse bewegingen.	
	Beweegt licht als er een vreemde stimuli plaatsvindt. (luid geluid, plotse beweging etc.)	
	Springt op of blaft bij vreemde stimuli	
	Loopt weg of springt tegen mensen bij vreemde stimuli	

Trefwoordenlijst

AAA (animal assisted activities)
AAT (animal assisted therapy)
AAE (animal assisted education)
AAC (animal assisted coaching)
Stress
Stress signalen
Chronische stress
Acute stress
Medische indicatoren van stress
Psychologische aandoeningen bij honden
Welzijn
Therapiedieren
Therapiehonden
Hulphonden
AAI-honden
Ongemak

6 Bibliografie

- Beerda, B. S. (1997). Manifestations of chronic and acute stress in dogs. *Applied animal behavioral science*, 307-319.
- Beetz, A. O. (2014). *White paper van International Association of HumanAnimal Interaction Organizations*. Opgehaald van www.iahaio.org: <https://iahaio.org/>
- Bernabei, V. D. (2013). Animal-assisted interventions for elderly patients affected by dementia or psychiatric disorders: A review. *Journal of psychiatric Research*, 762-773.
- Bert, F. g., & V. G. (2016). Animal assisted intervention: A systematic review of benefits and risks. *European journal of integrative medicine*, 695-706.
- Bleuer-Elsner, S. Z. (2019). Computational Analysis of Movement Patterns of Dogs with ADHD-Like Behavior. *Animals*.
- Bream, M. A. (2017). Development of the “Highly Sensitive Dog” questionnaire to evaluate the personality dimension “Sensory Processing Sensitivity” in dogs. *PLOS one*.
- Bremhorst, A. M. (2018). Spotlight on Assistance Dogs—Legislation, Welfare and Research. *Animals*.
- Burrows, K. A. (2008). Factors affecting behavior and welfare of service dogs for children with autism spectrum disorder. *Journal of applied animal welfare science*, 42-62.
- Chalmers, D. D. (2015). Applying One Health to the Study of Animal-Assisted Interventions. *Ecohealth*, 560-562.
- Clark, S. M. (2020). Physiological State of Therapy Dogs during Animal-Assisted Activities in an Outpatient Setting. *Animals*.
- Colville, T. B. (2015). In *CLINICAL ANATOMY AND PHYSIOLOGY FOR VETERINARY TECHNICIANS*. Elsevier.
- Coppola, C. G. (2006). Human interaction and cortisol: Can human contact reduce stress for shelter dogs? *Physiology & behavior*, 537-541.
- De Castro, A. F. (2020). Does training method matter? Evidence for the negative impact of aversive-based methods on companion dog welfare. *PLOS one*.
- Delldale, S. G. (2014). Effects of 2 training methods on stress-related behaviors of the dog (*Canis familiaris*) and on the dog–owner relationship. *Journal of veterinary behavior*, 58-65.
- d’Ingeo, S. I. (2021). Emotions and Dog Bites: Could Predatory Attacks Be Triggered by Emotional States? *Animals*.
- Dodman, N. B. (2018). Associations between owner personality and psychological status and the prevalence of canine behavior problems. *PLOS one*.
- Fatjó, J. B. (2021). Stress in Therapy Animals. In A. H. J. M. Peralta, *The Welfare of Animals in Animal-Assisted Interventions Foundations and Best Practice Methods* (pp. 91-120). California: Springer Nature Switzerland AG.
- federatievrijebroepenvzw. (2023). *Titelbescherming*. Opgehaald van www.federatievrijebroepen.be: <https://www.federatievrijebroepen.be/viewobj.jsp?article=347782#:~:text=Titelbescherming%20%3A%20wat%20is%20dat%20%3F,voldoet%2C%20kan%20deze%20tite1%20dragen>.

- Fine, A. H. (2019). The State of Animal-Assisted Interventions: Addressing the Contemporary Issues that will Shape the Future. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16-34.
- Fine, A. P. (2013). The development of the pet assisted therapy welfare assessment tool. ., (p. 2022). Chicago Illinois.
- Foltin, S. G. (2021). Therapy Dog Welfare Revisited: A Review of the Literature. *Veterinary sciences*, 8-26.
- Fournier, A. (2019). History of Practice and ResearchH. In A. Fournier, *Animal-Assisted Intervention: Thinking empirically* (pp. 4-6). Bemidji, MN, USA: Springer Nature Switzerland AG.
- Fredrickson-MacNamara, M. B. (2010). Animal selection procedures in animal-assisted interaction programs. In A. Fine, *Handbook on Animal-assisted Therapy: Theoretical Foundations and Guidelines for Practice* (pp. 111-134). California: Academic Press.
- Galambos, A. P. (2021). The effects of social and non-social distracting stimuli on dogs with different levels of social competence – Empirical evidence for a canine model of autism. *Applied Animal Behaviour Science*.
- Glenk, L. (2016). Current Perspectives on Therapy Dog Welfare in Animal-Assisted Interventions. *Animals*.
- Gonzalez-Martinez, A. M. (2023). Serotonin and Dopamine Blood Levels in ADHD-Like Dogs. *Animal*.
- Grigg, E. C.-D. (2021). Stress-Related Behaviors in Companion Dogs Exposed to Common Household Noises, and Owners' Interpretations of Their Dogs' Behaviors. *Frontiers in veterinary science*.
- Hargrave, C. (2015). In-practice management of stress in cats and dogs — improving the welfare of companion animals and practice finances. *Companion animal*, 292-299.
- Haverbeke, A. D. (2008). Cortisol and behavioral responses of working dogs to environmental challenges. *Physiology & Behavior*, 59-67.
- Hennessy, M. W. (2020). Psychological Stress, Its Reduction, and Long-Term Consequences: What Studies with Laboratory Animals Might Teach Us about Life in the Dog Shelter. *Animals*, 2-16.
- Hiby, E. R. (2004). Dog training methods: Their use, effectiveness and interaction with behaviour and welfare. *Animal Welfare*, 63-69.
- Hoffman, K. (2016). Animal models for studying 4 obsessive-compulsive and related disorders. In K. Hoffman, *Modeling Neuropsychiatric Disorders in Laboratory Animals* (pp. 161-241). Cambridge, England: Woodhead Publishing.
- Hoffman, K. (2016). Modeling disorders of fear and anxiety in animals. In K. Hoffman, *Modeling neuropsychiatric disorders in laboratory animals* (pp. 87-160). Cambridge, England: Woodhead Publishing.
- Horn, L. H. (2013). The importance of the secure base effect for domestic dogs - evidence from a manipulative problem-solving task. *PLOS one*.
- Lensen, R. M. (2019). Physiological stress reactivity and recovery related to behavioral traits in dogs (*Canis familiaris*). *PLOS one*.
- Luno, I. P.-B. (2019). Baseline and postprandial concentrations of cortisol and ghrelin in companion dogs with chronic stress-related behavioural problems: A preliminary study. *Applied Animal Behaviour Science*, 45-51.
- McConnell, P. F. (2010). Understanding the other end of the leash: what therapists need to understand about their co-therapists. In A. Fine, *Handbook on Animal-Assisted*

- Therapy: Foundations and Guidelines for Animal-Assisted Interventions* (pp. 149-165). California: Academic Press.
- McCullough, A. J. (2018). Physiological and behavioral effects of animal-assisted interventions on therapy dogs in pediatric oncology settings. *Applied Animal Behaviour Science*, 86-95.
- Meints, K. B. (2018). Teaching Children and Parents to Understand Dog Signaling. *Frontiers in Veterinary Science*, 1-14.
- Menna, L. S. (2019). The Human–Animal Relationship as the Focus of Animal-Assisted Interventions: A One Health Approach. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. .
- Mignot, A. D. (2022). Handlers’ Representations on Therapy Dogs’ Welfare. *Animals*.
- Mongillo, P. P. (2015). Validation of a selection protocol of dogs involved in animal-assisted intervention. *Journal of veterinary behavior*, 103-110.
- Ng, Z. A. (2015). Our Ethical and Moral Responsibility: Ensuring the Welfare of Therapy Animals. In A. e. Fine, *Handbook on Animal-Assited Therapy* (pp. 357-376). USA: Foundations and Guidelines for Animal-Assisted Interventions.
- Odisee. (2023). *Dog Assisted Interactions - Werken met honden binnen de gezondheidszorg en hulpverlening*. Opgehaald van www.odisee.be: <https://www.odisee.be/dog-assisted-interactions>
- O'Haire, M. G. (2015). Animal-Assisted Intervention for trauma: a systematic literature review. *Frontiers in psychology*.
- Palestrini, C. C. (2017). Stress level evaluation in a dog during animal-assisted therapy in pediatric surgery. *Journal of Veterinary Behavior*, 44-49.
- Panksepp, J. (2003). Feeling the pain of social loss. *Science*, 237-239.
- Panksepp, J. (2004). Affective consciousness: Core emotional feelings in animals and humans. *Consciousness and cognition*, 30-80.
- Panksepp, J. (2011). The basic emotional circuits of mammalian brains: Do animals have affective lives? *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 1791-1804.
- Panksepp, J. M. (2004). Dopamine, pleasure and appetitive eagerness, an emotional systems overview of the trans-hypothalamic “reward” system in the genesis of addictive urges. *The cognitive, behavioral and affective neurosciences in psychiatric disorders*, in press.
- Panksepp, J. S. (1984). The psychobiology of play: Theoretical and methodological perspectives. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 465-492.
- Panksepp, J. S. (1991). The psycho- and neurobiology of fear systems in the brain. *Fear, avoidance and phobias*, 7-59.
- Part, C. K. (2014). Physiological, physical and behavioural changes in dogs (*Canis familiaris*) when kennelled: Testing the validity of stress parameters. *Physiology & behavior*, 260-271.
- Pearson, C. (2013). DOGS, HISTORY, AND AGENCY. *Wesleyan University* , 128-145.
- Peralta, J. M. (2021). In A. H. Jose M. Peralta, *The Welfare of Animals in Animal-Assisted Interventions Foundations and Best Practice Methods* (pp. 1 -290). California, USA: Springer Nature Switzerland AG.
- Psychologencommissie. (2019, december 13). *De erkenning en de uitoefening van de klinische psychologie en de psychotherapie*. Opgehaald van www.compsy.be: <https://www.compsy.be/nl/werken-als-klinisch-psycholoog-en-psychotherapeut#anker10>

- Riggio, G. G. (2020). Quantitative Behavioral Analysis and Qualitative Classification of Attachment Styles in Domestic Dogs: Are Dogs with a Secure and an Insecure-Avoidant Attachment Different? *Animals*.
- Rooney, N. G. (2009). A practitioner's guide to working dog welfare. *Journal of veterinary behavior*, 127-134.
- Serpell, J. (2010). Animal-assisted interventions in historical perspective. In A. Fine, *Handbook on Animal-Assisted Therapy: Theoretical foundations and guidelines for practice*. (pp. 17-32). California: Academia press.
- Serpell, J. C. (2010). Welfare considerations in therapy and assistance animals. In A. Fine, *Handbook on Animal-Assisted Therapy: Foundations and Guidelines for Animal-Assisted Interventions* (pp. 481-503). California: Academic Press.
- Stichting BIAAT. (z.d.). *Opleidingen*. Opgehaald van www.therapiemetdieren.be: <https://www.therapiemetdieren.be/>
- Syntra Antwerpen en Vlaams-Brabant. (2022). *Opleidingen: Zorgverlener met therapiehond*. Opgehaald van www.Syntra-ab.be: <https://www.syntra-ab.be/opleidingen/zorgverlener-met-therapie hond>
- Tarello, W. (2001). Chronic Fatigue Syndrome (CFS) in 15 dogs and cats with specific biochemical and microbiological anomalies. *Comparative Immunology, microbiology and infectious diseases*, 165-185.
- Townsend, L. G. (2021). Recognizing and Mitigating Canine Stress during Animal Assisted Interventions. *Veterinary sciences*.
- Verbouw, M. (2023, Juli). Start- en stop-button training bij paarden. (A. V. Haute, Interviewer)
- Vives Hogeschool. (2022). *Postgraduaat dieren in de hulpverlening*. Opgehaald van www.vives.be: <https://www.vives.be/nl/biotechniek/postgraduaat-dieren-de-hulpverlening>
- Vlaamse Kwalificatiestructuur. (z.d.). *Beroepskwalificatie zoeken*. Opgehaald van www.app.akov.be: https://app.akov.be/pls/pakov/f?p=VLAAMSE_KWALIFICATIESTRUCTUUR:BEROEPSKWALIFICATIE_ZOEKEN:::RP::Beroeps
- Vlaamse overheid. (z.d.). *Dieren houden*. Opgehaald van www.vlaanderen.be: <https://www.vlaanderen.be/dieren-houden>
- Vlaamse overheid. (z.d.). *Erkenning van scholen en andere onderwijsinstellingen*. Opgehaald van www.Vlaanderen.be: <https://www.vlaanderen.be/erkenning-van-scholen-en-andere-onderwijsinstellingen>
- Vlaamse Overheid. (z.d.). *Welke trajecten komen in aanmerking voor een erkenning?* Opgehaald van www.Vlaanderen.be: <https://www.vlaanderen.be/beroepskwalificerende-trajecten/welke-trajecten-komen-in-aanmerking-voor-een-erkenning>
- Walsh, F. (2009). Human-Animal Bonds I: The Relational Significance of Companion Animals. *Family Process*, 462-480.
- Walther, S. Y. (2017). Assistance Dogs: Historic Patterns and Roles of Dogs Placed by ADI or IGDF Accredited Facilities and by Non-Accredited U.S. Facilities. *Frontiers in veterinary science*.
- Wanser, S. U. (2019). Does attachment security to a human handler influence the behavior of dogs who engage in animal assisted activities? *Applied Animal behavior science*, 88-94.

- Wilson, C. C. (2022). Dogs can discriminate between human baseline and psychological stress condition odours. *PLOS one*.
- Winkle, M. J. (2020). Dog Welfare, Well-Being and Behavior: Considerations for Selection, Evaluation and Suitability for Animal-Assisted Therapy. *Animals*.
- Yu R., C. Y. (2022). OkeyDoggy3D: A Mobile Application for Recognizing Stress-Related Behaviors in Companion Dogs Based on Three-Dimensional Pose Estimation through Deep Learning. *Applied sciences*, 12-33.
- Zaiontz, C. (2022). The Healing Power of Animals. *psychiatrictimes*. Opgehaald van [www.ssychiatrictimes.com](https://www.psychiatrictimes.com/view/the-healing-power-of-animals): <https://www.psychiatrictimes.com/view/the-healing-power-of-animals>
- Ziv, G. (2017). The effects of using aversive training methods in dogs—A review. *Journal of veterinary behavior*, 50-60.
- Zorgbeest. (z.d.). *selectie van de hond*. Opgehaald van [www.zorgbeest.be](http://www.zorgbeest.be/sites/default/files/1%20selectie%20van%20de%20hond.pdf): <http://www.zorgbeest.be/sites/default/files/1%20selectie%20van%20de%20hond.pdf>
- Zorgbeest. (z.d.). *AAI in de praktijk*. Opgehaald van [www.zorgbeest.be](http://www.zorgbeest.be/aai-de-praktijk): <http://www.zorgbeest.be/aai-de-praktijk>
- Zorgbeest. (z.d.). *Bezoeksessies*. Opgehaald van [www.zorgbeest.be](http://www.zorgbeest.be/sites/default/files/10%20bezoeksessies.pdf): <http://www.zorgbeest.be/sites/default/files/10%20bezoeksessies.pdf>
- Zorgbeest. (z.d.). *Medische screening en gedragsopvolging van de hond*. Opgehaald van [www.zorgbeest.be](http://www.zorgbeest.be/sites/default/files/2%20medische%20screening%20en%20gedragsopvolging%20van%20de%20hond.pdf): <http://www.zorgbeest.be/sites/default/files/2%20medische%20screening%20en%20gedragsopvolging%20van%20de%20hond.pdf>
- Zorgbeest. (z.d.). *Opleidingen*. Opgehaald van www.Zorgbeest.be: <http://www.zorgbeest.be/nl/opleidingen>
- Zorgbeest. (z.d.). *Therapieruimte en inrichting*. Opgehaald van [www.zorgbeest.be](http://www.zorgbeest.be/sites/default/files/7%20therapieruimte%20en%20inrichting.pdf): <http://www.zorgbeest.be/sites/default/files/7%20therapieruimte%20en%20inrichting.pdf>
- Zorgbeest. (z.d.). *Vaardigheden van betrokken actoren*. Opgehaald van [www.zorgbeest.be](http://www.zorgbeest.be/sites/default/files/3%20vaardigheden%20van%20de%20betrokken%20actoren.pdf): <http://www.zorgbeest.be/sites/default/files/3%20vaardigheden%20van%20de%20betrokken%20actoren.pdf>
- Zupan, M. B. (2016). Assessing positive emotional states in dogs using heart rate and heart rate variability. *Physiology & behavior*, 102-111.

Lijst van bijlagen

Bijlage 1:

Richtlijnen voor het welzijn van mens en dier in 'AAI' en AAA volgens IAHAIO:

Welzijn van de mens

Er moeten veiligheidsmaatregelen voor cliënten in acht genomen worden (b.v. adequate hygiëne). Beroepsbeoefenaars moeten de risico's voor cliënten die betrokken zijn bij AAI en AAA beperken. Zij dienen ervoor te zorgen dat cliënten geen allergieën hebben voor bepaalde diersoorten of specifieke rassen. Ze moeten zich ook bewust zijn van hoge risico's bij sommige bevolkingsgroepen en van risico afhankelijke uitsluitingscriteria, (bijv. infectie bij patiënten met een verzwakt afweersysteem en ziektes die via het dier verspreid kunnen worden van de ene naar de andere cliënt). Dan wordt individuele screening van het dier aanbevolen.

Cliënten kunnen andere ideeën en meningen hebben over de inzet van bepaalde dieren bij de interventie. Als de overtuigingen van de cliënt (religieus, cultureel of anderszins) ingaan tegen de aanbevolen AAI is het raadzaam dat beroepsbeoefenaars alternatieven bespreken met de cliënt of met zijn of haar familie, indien de cliënt hiertoe zelf niet in staat is.

Welzijn van het dier

AAI en AAA dienen uitsluitend uitgevoerd te worden met behulp van dieren die in goede gezondheid verkeren, zowel lichamelijk als geestelijk, en die plezier beleven aan dergelijke activiteiten. De beroepsbeoefenaars zijn verantwoordelijk voor het welzijn van de dieren waarmee ze werken. Bij alle AAI en AAA dienen beroepsbeoefenaars de veiligheid en het welzijn van alle betrokkenen te bewaken. Beroepsbeoefenaars moeten begrijpen dat het deelnemende dier, ongeacht de soort, geen gereedschap, maar een levend wezen is. Hieronder volgen beschrijvingen voor een juiste omgang met dieren die betrokken zijn bij AAI en AAA, inclusief geleide- en hulphonden.

Alleen gedomesticeerde dieren kunnen worden ingezet bij interventies en activiteiten. Gedomesticeerde dieren (bijv. honden, katten, paarden, boerderijdieren, hamsters, ratten, vissen, vogels) zijn dieren die gewend zijn aan sociale interacties met mensen. Het is echter belangrijk om op te merken dat hoewel veel vissoorten als huisdier worden gehouden in instellingen, er slechts enkele geschikt zijn voor sociale interactie (vogels en vissen mogen niet in het wild gevangen zijn, maar moeten in gevangenschap gefokt zijn). Gedomesticeerde dieren moeten goed gesocialiseerd zijn met mensen en getraind zijn door middel van humane en positieve trainingstechnieken en moeten door een nationale of internationale organisatie zijn gecertificeerd zodat geregistreerd staat aan welke criteria ze voldoen.

Wilde en exotische diersoorten (bijv. dolfijnen, olifanten, kapucijneraapjes, prairiehonden, geleedpotigen, reptielen) kunnen niet worden ingezet voor interacties, zelfs niet als ze tam zijn. De verklaring van de Whale and Dolphin Conservation Society (vereniging tot behoud van walvissen en dolfijnen) met betrekking tot therapie met behulp van dolfijnen is dat het onwaarschijnlijk is dat deze therapievorm tegemoet komt aan de psychologische of fysieke behoeften van zowel de menselijke cliënten als de dolfijnen (Brakes & Williamson, 2007,

pag. 18). Wat wel kan is observatie en contemplatie van wilde dieren in de vrije natuur en in natuurreservaten mits die voldoen aan nationale/internationale normen voor dierlijk welzijn en op voorwaarde dat dit plaatsvindt op een manier die bij de dieren geen stress veroorzaakt of schade toebrengt aan hun leefomgeving.

Niet alle dieren, ook al worden ze door hun eigenaren wel beschouwd als ‘goede huisdieren’, zijn geschikte kandidaten voor AAI of AAA. Dieren die eventueel in aanmerking komen voor deelname aan AAI en AAA dienen zorgvuldig te worden beoordeeld door een deskundige in dierengedrag, zoals dierenartsen en gedragdeskundigen. Alleen dieren met het juiste karakter en juiste training mogen geselecteerd worden voor AAI en AAA. Er dienen regelmatig evaluaties plaats te vinden om te toetsen of de dieren het juiste gedrag nog steeds vertonen. Een veterinaire gedragdeskundige of een gedragdeskundige voor dieren dient dieren die eventueel in aanmerking komen voor AAI ook te onderzoeken voordat ze in contact komen met cliënten. Ze dienen onderzocht te worden op gezondheid, temperament en gedrag. Er dient voor gezorgd te worden dat alle passende en preventieve medisch hygiënische protocollen van kracht zijn. (Ook voor inwonende dieren dient te worden gegarandeerd dat de omgeving en de cliëntengroep aan hun behoeften voldoet).

Handlers en beroepsbeoefenaars die met dieren werken, dienen kennis te hebben van en training te hebben ontvangen over de welzijnsbehoeften van het dier en moeten in staat zijn tekenen van ongemak en stress te herkennen. Beroepsbeoefenaars dienen een cursus gevolgd te hebben over diergedrag in het algemeen over gepaste mens-dier interacties, evenals over species specifieke interacties tussen mens en dier (zoals paarden, varkens, hamsters, gerbils, enz.).

Beroepsbeoefenaars dienen op de hoogte te zijn van natuurlijke dier-specifieke grenzen en moeten deze te respecteren. Dieren die deelnemen aan AAI mogen nooit betrokken zijn op een manier die hun veiligheid en comfort in gevaar brengen. Voorbeelden van dergelijke ongepaste activiteiten en therapieoefeningen zijn, onder andere, maar niet uitsluitend, cliënten (kinderen en volwassenen) die over dieren heen springen of bukken, dieren verkleeden in menselijke kleding of verkleedkleden, dieren voorzien van onaangename accessoires (versieringen anders dan kleding, zoals hoofdbanden, regenjassen, speciale laarsjes voor dieren), of dieren vragen een fysiek moeilijke of stressvolle taak uit te voeren (bijv. kruipen, leunen/buigen in onnatuurlijke houdingen, zwaar materiaal trekken), of trucjes en oefeningen die dergelijke bewegingen en houdingen vereisen. Cliënten dienen te allen tijde en op iedere locatie (bijv. scholen, therapielocaties, verzorgingstehuizen) onder toezicht te staan om er zeker van te zijn dieren niet geplaagd worden (bijv. aan de staart/oren trekken, op het dier zitten of eronderdoor kruipen) of op een andere, ongepaste manier behandeld worden, waardoor mens en dier in gevaar komt.

Beroepsbeoefenaars die verantwoordelijk zijn voor het welzijn van het dier tijdens de interventie moeten ervoor zorgen dat het dier gezond is, goed uitgerust, op zijn gemak en dat het goed wordt verzorgd tijdens en na de sessies (bijv. vers water, veilige en geschikte werkvloer). Dieren mogen niet overwerkt of overbelast worden en sessies dienen een tijdslimiet te hebben (30 - 45 minuten).

De juiste diergeneeskundige zorg moet worden geboden. Alle dieren die deelnemen in AAI of AAA (ook inwonende dieren) dienen tijdens het selectieproces en daarna op regelmatige basis

door een dierenarts te worden onderzocht. De frequentie van deze controles moet worden vastgesteld door de dierenarts op basis van de behoefte van ieder dier en afhankelijk van de soort activiteiten waarbij het dier betrokken is. De zorg die de dieren ontvangen dient passend te zijn voor de diersoort. Dit omvat voedsel en onderkomen die bij de diersoort passen, de juiste temperatuur, verlichting, omgevingsverrijking en andere specifieke kenmerken, waardoor het dier zo veel mogelijk zijn natuurlijke gedrag kan uitoefenen.

Er moeten adequate maatregelen worden genomen ter preventie van zoönoses.

Beroepsbeoefenaars dienen te garanderen dat de dieren ten minste eenmaal per jaar een routinematig gezondheidsonderzoek ondergaan bij een bevoegd dierenarts, met het oog op de juiste parasietpreventie (vlooiën, luizen, teken) en om onderzocht te worden op specifieke en mogelijke zoönotische micro-organismen, zoals groep A streptokokken, indien dat geïndiceerd is.

Beroepsbeoefenaars en bestuurders die een overeenkomst hebben met betrekking tot het werken met bezoek- en inwonende dieren in instellingen zoals scholen, psychiatrische afdelingen, huizen van bewaring en woongroepen, dienen op de hoogte te zijn van plaatselijke (bijv. school, regio, staat) wetgeving en beleidsregels. Beroepsbeoefenaars dienen binnen hun eigen programma's en binnen de instellingen beleidsregels en procedures te bepleiten ter garantie dat dieren die meewerken aan AAI en AAA goed worden verzorgd. Er wordt geadviseerd om een ethische commissie te vormen. Deze commissie dient te bestaan uit personen met kennis over welzijn van dieren (bijv. dierenarts). Professionals dienen zich te houden aan de wetgeving, codes en regelgeving van hun eigen land, evenals de richtlijnen van de beroepsorganisatie waartoe zij behoren.

Bijlage 2:

Het interview:

Welke opleiding hebt u gevolgd?

- Wanneer?
- Waar?
- Hoe lang duurde de opleiding?

Waar zet u de hond voor in?

Hoe lang werkt de hond al?

Hoe ziet een werkdag eruit voor de hond?

- Hoe lang?
- Op verplaatsing of thuis?
- Taken van de hond

Hoe zou u, uw hond omschrijven?

- Karaktereigenschappen
- Scoring?

Gedraagt de hond zich hetzelfde thuis als op het werk?

- Merkt u verschillen op in zijn gedrag thuis en op het werk?
- Zo ja, waardoor zou hij zich zo anders gedragen?
 - Training?
 - Eventueel stress?

Merkt u dat uw hond even moet ontladen na een dag werken? Met andere woorden doet hij iets specifiek als jullie thuiskomen van het werk?

- Trekt hij zich misschien terug?
- Of is hij even heel actief en moet hij wat energie kwijt?
- Is hij meer of minder aanhankelijk dan anders?

Zijn er voorvallen geweest op het werk zelf?

- Zo ja, merk je thuis dan meer stress op?
- Een sessie die niet goed gelopen is of een slechte ervaring in het algemeen?
- Hoe regelmatig komt dit voor?
- Welk gedrag vertoont de hond op dat moment dan en hoe uit zich dat dan thuis?

Zijn er reeds maatregelen die u treft, om uw hond zo stressloos mogelijk te houden?

- Tijdens het werk?
- Na het werk?
- Vooraf?

Wat doet u met de hond nadat hij is gaan werken? Wat is de verdere dagbesteding?

Zijn er dingen waarvan u weet, hiervan krijgt mijn hond stress?

- (Zo ja, vermijdt u deze dingen dan?)

Hoe herkent u stress bij uw hond?

Wat zijn zo de standaard signalen die uw hond vertoont bij stress of ongemak?

Bijlage 3:

De opdracht die de deelnemers kregen, inclusief de gedrag-scoring:

Beste deelnemers:

Hieronder vindt u de lijst met gedragingen die uw hond mogelijk kan stellen tijdens dit experiment. U zult merken dat er verschillende gedragingen beschreven worden per rij, indien uw hond 1 of meer van deze gedragingen vertoont mag u in de kolom “aanwezigheid” een kruisje zetten.

Zoals afgesproken hoort u uw hond 2 keer te observeren en deze lijsten in te vullen.

- 1 keer een half uur nadat u thuis bent gekomen **na een werksessie**/werkdag met uw hond, gedurende een kwartier.
- tweede keer op ongeveer hetzelfde tijdstip maar op een **rustdag**, waarop uw hond die dag niet mee is gaan werken. Ook niet vlak na een wandeling of een andere gebeurtenis dat eventueel voor stress heeft kunnen zorgen.

De observatie duurt telkens 15 minuten.

Indien u andere gedragingen opmerkt die niet in de lijst staan kan u deze onderaan noteren.

Deze gaan we uiteindelijk verder bespreken in het interview.

Hartelijk bedankt voor uw medewerking!

OBSERVATIE NA WERKDAG

Gedrag parameter	Specifiek gedrag	Aanwezigheid
Agressie naar mens en dier	Geen teken van agressie	
	Grommen of blaffen tijdens interactie met mensen of andere honden, aanhoudend oogcontact	
	(Schijn)aanvallen of poging tot bijten	
	Bijten	
Angst/Stress	Geen teken van angst of stress	
	Likt lippen/neus, overmatige productie van speeksel, “ongevraagd” pootjes geven, staart tussen de benen, vermijdt oogcontact	
	Maakt zich klein, janken, bibberen, is rusteloos, geïrriteerd, geeuwen	
	Zit ineengedoken, vertoont “whale eye” (de witte randen zijn zichtbaar in het oog), ontvlucht de situatie/drukke	
Enthousiasme	Kalm, geen teken van overenthousiasme	
	Extra alert, neus, oren en staart omhoog en alert, nieuwsgierig naar iets in omgeving	
	Janken uit enthousiasme, regelmatig veranderen van houding, naar interessante dingen lopen en onderzoeken	

	Moeilijk te kalmeren, ook al is de oorzaak van het enthousiasme weggenomen.	
Interactie met mensen	Zoekt mensen op, kwispelt met staart	
	Laat strelen toe maar trekt zich dan terug	
	Trekt zich volledig terug en vermijdt contact	
Interactie met honden	Negeert andere honden die aanwezig zijn, doet eigen ding, maar reageert ook niet negatief naar andere honden	
	Gaat spelen met andere honden of neemt deel aan een positieve interactie met deze honden	
	Reageert geïrriteerd naar andere honden, laat ze niet in de buurt komen, laat tanden zien of gromt als ze in de buurt komen.	
	Valt zelf andere honden aan, grommen, tanden laten zien.	
Gehoorzaamheid	Luistert goed naar commando's	
	Twijfelt kort voordat hij luistert naar het commando, likt lippen, geeuwt, krabt voordat hij het commando uitvoert	
	Veel overtuiging nodig voordat het commando wordt uitgevoerd, jankt, vermijdt oogcontact	
	Negeert het commando volledig	
Vermoeidheid	Ziet er fris en actief uit, is actief uit zichzelf	
	Trekt zich terug en zoekt rust op, toont geen interesse in de activiteiten in de omgeving, doet zijn eigen ding.	
	Ligt ergens teruggetrokken, ligt neer en beweegt bijna niet, wilt niet deelnemen in een activiteit.	
Reactiviteit	Reageert niet op luide geluiden of onvoorspelbare of plotse bewegingen.	
	Beweegt licht als er een vreemde stimuli plaatsvindt. (luid geluid, plotse beweging etc.)	
	Springt op of blaft bij vreemde stimuli	
	Loopt weg of springt tegen mensen bij vreemde stimuli	

Andere gedragingen die zijn opgevallen:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

OBSERVATIE RUSTDAG

Gedrag parameter	Specifiek gedrag	Aanwezigheid
Agressie naar mens en dier	Geen teken van agressie	
	Grommen of blaffen tijdens interactie met mensen of andere honden, aanhoudend oogcontact	
	(Schijn)aanvallen of poging tot bijten	
	Bijten	
Angst/Stress	Geen teken van angst of stress	
	Likt lippen/neus, overmatige productie van speeksel, “ongevraagd” pootjes geven, staart tussen de benen, vermijdt oogcontact	
	Maakt zich klein, janken, bibberen, is rusteloos, geïrriteerd, geeuwen	
	Zit ineengedoken, vertoont “whale eye” (de witte randen zijn zichtbaar in het oog), ontvlucht de situatie/drukte	
Enthousiasme	Kalm, geen teken van overenthousiasme	
	Extra alert, neus, oren en staart omhoog en alert, nieuwsgierig naar iets in omgeving	
	Janken uit enthousiasme, regelmatig veranderen van houding, naar interessante dingen lopen en onderzoeken	
	Moeilijk te kalmeren, ook al is de oorzaak van het enthousiasme weggenomen.	
Interactie met mensen	Zoekt mensen op, kwispelt met staart	
	Laat strelen toe maar trekt zich dan terug	
	Trekt zich volledig terug en vermijdt contact	
Interactie met honden	Negeert andere honden die aanwezig zijn, doet eigen ding, maar reageert ook niet negatief naar andere honden	
	Gaat spelen met andere honden of neemt deel aan een positieve interactie met deze honden	
	Reageert geïrriteerd naar andere honden, laat ze niet in de buurt komen, laat tanden zien of gromt als ze in de buurt komen.	
	Valt zelf andere honden aan, grommen, tanden laten zien.	
Gehoorzaamheid	Luistert goed naar commando's	
	Twijfelt kort voordat hij luistert naar het commando, likt lippen, geeuwt, krabt voordat hij het commando uitvoert	
	Veel overtuiging nodig voordat het commando wordt uitgevoerd, jankt, vermijdt oogcontact	
	Negeert het commando volledig	
Vermoeidheid	Ziet er fris en actief uit, is actief uit zichzelf	

	Trekt zich terug en zoekt rust op, toont geen interesse in de activiteiten in de omgeving, doet zijn eigen ding.	
	Ligt ergens teruggetrokken, ligt neer en beweegt bijna niet, wilt niet deelnemen in een activiteit.	
Reactiviteit	Reageert niet op luide geluiden of onvoorspelbare of plotse bewegingen.	
	Beweegt licht als er een vreemde stimuli plaatsvindt. (luid geluid, plotse beweging etc.)	
	Springt op of blaft bij vreemde stimuli	
	Loopt weg of springt tegen mensen bij vreemde stimuli	

Andere gedragingen die zijn opgevallen:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

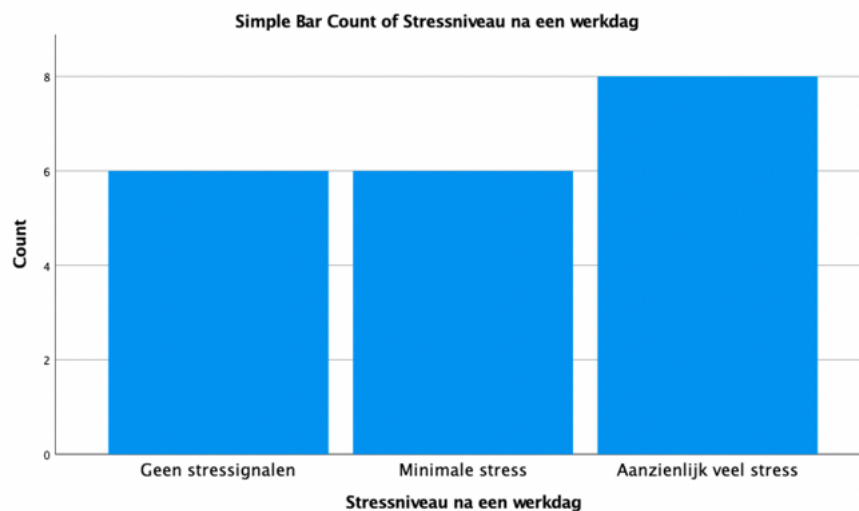
Lijst van figuren:

Figuur 1:

Figuur 1 toont hoeveel honden geen stress signalen vertoonden, minimale stress of aanzienlijk veel stress vertoonden op een dag dat zij niet werden ingezet als therapiedier. (N=20)

Figuur 2:

Figuur 2 toont hoeveel honden geen stress signalen vertoonden, minimale stress of aanzienlijk veel stress vertoonden bij thuiskomst na een dag te werken als therapiedier. (N=20)

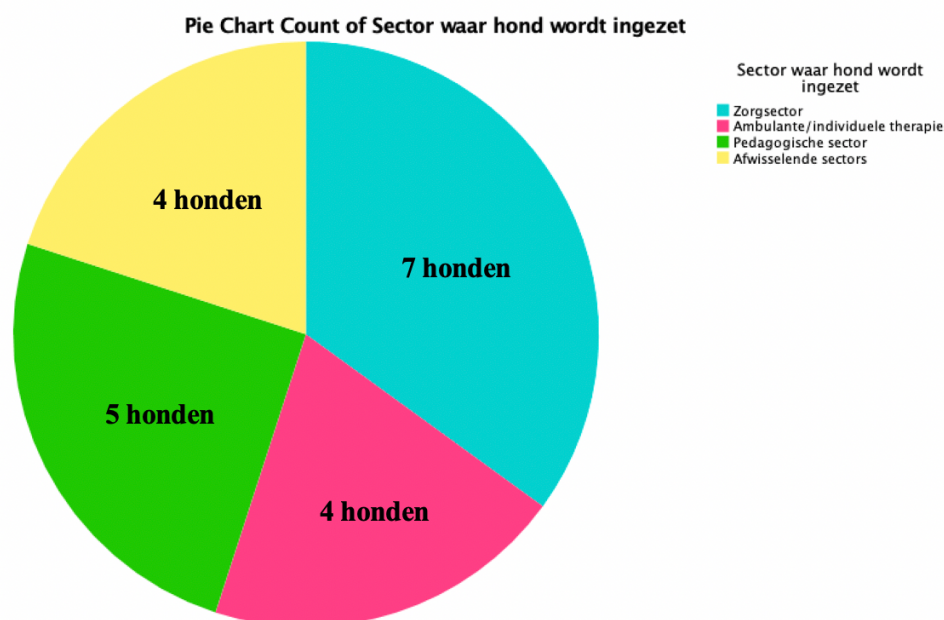
Figuur 3:

Manier van stressvermindering * Stressniveau na een werkdag Crosstabulation

Count		Stressniveau na een werkdag			Total
		Geen stresssignalen	Minimale stress	Aanzienlijk veel stress	
Manier van stressvermindering	Preventief	6	1	0	7
	Probleemoplossend	0	5	8	13
Total		6	6	8	20

Figuur 3 toont de hoeveelheid honden per stresscategorie; geen stress signalen, minimale stress en aanzienlijk veel stress in verhouding tot de manier van stressvermindering van de begeleider. (N=20)

Figuur 4:

Figuur 4 toont hoeveel van de deelnemende honden er in de zorgsector, de ambulante/individuele therapie, de pedagogische sector en in afwisselende sectors worden ingezet. (N=20)